M.E.R. – "Reg op ereplek" as kinderboekskrywer[1]

Gretel Wybenga
Navorser: Skool vir Tale
Vaaldriehoekkampus
Noordwes-Universiteit
POTCHEFSTROOM
E-pos: gretel.wybenga@absamail.co.za

Abstract

M.E.R. – "The right to a place of honour" as the author of children's books

A recognition of M.E.R.'s writing developed late in her career. One of the reasons for this was most probably that she was almost exclusively involved in writing for children in the 1920s and early 1930s. Her many publications for children included not only "Kinders van die Voortrek" and the well-known "Karlien en Kandas", but many more. It was only in the late 1940s after she had published books for adults that she received recognition for her work – which did not happen in the case of her earlier children's books. Although she is at present regarded as a pioneer of children's literature, these books have still not been accepted as part of the canon. This article attempts to indicate why she is considered a pioneer by situating her work in the literary context of the time. By analysing the individual books for children as texts in their own right, the article demonstates that dichotomising her work into literature for children and literature for adults is not justified. From the onset till the end of her career M.E.R.'s publications form one continuous oeuvre. The same trends observable in her early work for children are present in the later work for adults.

1 Rob Antonissen vermeld in 1955: "Reg op 'n ereplek het sy eindelik ook as skryfster van kinderboeke" (p. 128).

Opsomming

M.E.R. – "Reg op 'n ereplek" as kinderboekskrywer

M.E.R. se erkenning as skrywer kom baie laat in haar lang skrywers-loopbaan. Een van die redes daarvoor het waarskynlik te make met die feit dat sy haarself in die twintiger- en vroeë dertigerjare byna uitsluitlik met werk vir kinders besig gehou het. Hierdie publikasie vir kinders sluit nie net publikasies soos "Kinders van die Voortrek" en "Karlien en Kandas" in nie, maar nog vele meer. Eers laat in die veertigerjare sou sy ná die verskyning van publikasies vir vol-wassenes uit dieselfde tyd erkenning kry. In weerwil van die feit dat sy tans bekend staan as 'n baanbreker ten opsigte van die kinderboek, word dié werke nie in die kanon opgeneem nie. Hierdie artikel dui in die eerste instansie aan waarom sy as baanbreker beskou word, ook deur haar werk binne die literêre konteks van die tyd te plaas. Verder word deur die analisering van individuele kinderboeke as tekste in eie reg aangetoon dat dié tweedeling tussen haar werk vir kinders en dié vir volwassenes ongeregverdig is. Haar werk is van begin tot einde één deurlopende oeuvre met dieselfde tendense in die vroeë werke vir kinders as in die lateres ingestel op die volwasse leser.

1. Inleiding

In die lig van J.C. Steyn se monumentale biografie *Die 100 jaar van M.E.R.* (2004) is belangstelling opnuut geprikkel vir die lewe en werk van die merkwaardige M.E. Rothmann wat in 1975 op 100-jarige leeftyd oorlede is. In 1973 bestempel Elize Botha (1980b:502) haar as "waarskynlik die eerste en grootste Afrikaanse vroue-intellektueel wat ons land nog geken het".

Helaas is Botha (1980a:1-65), tussen vele gerekende literatore, ook die enigste wat reeds in die sestiger- en sewentigerjare nie die kinderboek, en by name Alba Bouwer, M.E.R. en *Patrys Hulle* (sic) (1926) van Grosskopf, oor die hoof sien by kanonisering as deel van die sogenaamde "hoofstroom" nie. Met die uitsondering van die sporadiese verwysings na veral *Die tweeling trek saam*, kry M.E.R. as veelskrywer vir kinders, en boonop as baanbreker op dié gebied, min of geen aandag.

In dié verband merk Elsa Nolte (1994:15) in 'n artikel oor die kanonisering van M.E.R. en Alba Bouwer op dat M.E.R., in weerwil van Eugène Marais se gloeiende resensie van *Kinders van die Voortrek* in 1921 (E.N.M., 1921), nie in die Afrikaanse prosakanon opgeneem is nie – "selfs nie as skryfster van kinderboeke nie". Sy vervolg: "Dwarsdeur die twintiger- en dertigerjare is daar weinig

aandag aan haar publikasies gegee" – dié tyd waarin al haar kinderboeke verskyn het.

Ook die soms oningeligte uitlatings, wat direk of indirek dikwels haar kinderboeke oor die hoof sien, regverdig 'n heroënskou. Kannemeyer (1978:169) beweer byvoorbeeld dat "die meeste van M.E.R. se werk in die veertiger- en vyftigerjare" verskyn en André Brink (1987:112) dui aan dat sy in 1927 met *Onweershoogte en ander verhale* debuteer. Op haar beurt beweer Van Niekerk (1999:345) dat *Vanmelewe. Stories van die voorouers* (1926) haar "eerste *bundel verhale*" (eie kursivering) is.

Die waarheid is dat M.E.R. teen 1933 vyftien publikasies agter haar naam gehad het, waarvan net twee nie op die kind gemik was nie – en dat sy reeds in 1920 met *Kinders van die Voortrek* gedebuteer het. *Vanmelewe. Stories van die voorouers*, 'n kinderboek, is ook nie 'n bundel verhale nie, maar 'n roman (kyk 2.1.2).

Op sigself is dit al besonder dat Steyn (2004) se biografie ál M.E.R. se werke vir kinders vermeld. Verspreid maar veral in Hoofstuk 7, "Vriendin van die vrou … en kind", verskaf hy waardevolle inligting rondom hierdie werke en ook haar joernalistieke werk vir kinders in vroeë tydskrifte en kinderkoerante soos *Die Huisgenoot* en *Die Kleinspan*. Tog is hy uit die aard van die biografie nie in die eerste instansie ingestel op woord- en vormanalise van dié tekste nie.

Met min uitsonderings (E.N.M., 1921; W.E.G.L., 1960) loop die reaksie op die kinderboeke van M.E.R. die tradisionele pad van die meeste Afrikaanse kinderboeke. Dit wissel van blote boekaankondigings (*Die Volksblad,* 1983; *Die Jongspan,* 1952) tot 'n meer globale maar bolangse kyk (E.V., 1975; *Pretoria News*, 1975) sonder om teksspesifiek en literêr dieper te delf. Ek sou in dié opsig anders te werk wou gaan, deur te probeer om die kinderboeke as woordtekste van naderby te beskou en te plaas binne die literêre konteks van dié tyd.

Ek meen ook dat dit gewoon van praktiese waarde is om die verspreide (en ontbrekende) inligting oor M.E.R. as kinderboekskrywer byeen te bring in een oorkoepelende artikel.

2. M.E.R. as kinderboekskrywer binne die literêr-historiese konteks

J. van der V. le Roux (1986:7) wys daarop dat die Carnegie-verslag (1932) oor die armblanke – M.E.R. was self verantwoordelik vir deel

V – aangetoon het dat die Transvaalse burgers en hulle kinders in die dekades na die Boereoorlog (1899-1902) feitlik ongeletterd was. Le Roux (1986:7) vermeld ook op grond van navorsing uit 1940 dat min skoolbiblioteke uit die tyd van die Tweede Taalbeweging meer as 15 biblioteekboeke gehad het.

Die aktiewe verengelsingsbeleid van die owerhede na die Anglo-Boereoorlog het hierdie toestand kwalik bevoordeel. Tog, in weerwil hiervan, of juis miskien as gevolg daarvan, het die heethoofde binne die Tweede Taalbeweging, soos J.H.H. de Waal, Gustav Preller, D.F. Malherbe en D.F. Malan, hulle ten doel gestel om die gedemoraliseerde en verarmde Afrikaner se taaltrots en nasionaliteitsgevoel lewendig te hou.

Die gevolg hiervan is dat die pen soms letterlik opgeneem is om taal- en nasietrots te stimuleer. G.R. von Wielligh, C.J. Langenhoven en J.H.H. de Waal (Schoonees, 1922:80, 24, 102) erken dit self in voorwoorde tot hulle werk en elders. Von Wielligh voel hom in die tradisie van die Eerste Taalbeweging, byvoorbeeld steeds geroepe om vir die "minderbevoorregtes" te skryf, om die "grote gros te bereik, wat letterkundig honger en dors ly" (Schoonees, 1922:64).

G'n wonder Schoonees (1922:21, 22) tipeer die prosa van die Tweede Taalbeweging as "'n aaneenryging van kakelbonte awonture …" nie. Hy borduur voort:

> As 'n skrywer maar behendig die draadjies kan trek van 'n klompie houtpoppies, liefs met 'n stukkie vierkleur om die hoed, en hulle 'n paar ingewikkelde dansies laat uitvoer, waarby 'n paar 'rooies', of 'n klomp Soeloes (sic) in die stof getrap word, dan vind hy lesers genoeg!

Tog is daar ook die eerste tekens van 'n meer aantoonbare en homogene beweging in die Afrikaanse letterkunde. Uit die werk van die Tweede Taalbeweging kom byvoorbeeld die Zuid-Afrikaansche Akademie voor Taal, Letteren en Kunst tot stand. Hulle stel in 1914 die Hertzog-prys vir letterkunde in en sorg vanaf 1917 herhaaldelik vir Afrikaanse woordelyste en spelreëls. Terselfdertyd groei uit hulle werksaamhede die erkenning van Afrikaans as onderrigmedium tot Standerd 4 in 1914 in alle provinsies behalwe Natal. In 1925 met die erkenning van Afrikaans as amptelike taal, sou dit vir alle standerds geld.

2.1 Prosa vir kinders voor die twintigerjare

In die lig van die relatief swak geletterdheid onder die Afrikaner en die karige biblioteekvoorsiening, sowel as die feit dat die oes aan

Afrikaanse kinderboeke in die eerste twee dekades van die twintigste eeu maar skraal was, is dit wel merkwaardig dat J.R.L. van Bruggen in 1922 in Amsterdam promoveer met ’n proefskrif oor die kinderboek, naamlik *Lektuurvoorsiening vir kinders en jeugdige persone*.

Van Bruggen verskaf ’n handjievol titels wat teen 1922 vir kinders toeganklik was. ’n Groot gros hiervan was egter nie in die eerste instansie vir kinders bedoel nie. Van Bruggen sluit byvoorbeeld C.J. Langenhoven se allegoriese drama, *Die Hoop van Suid-Afrika* (1913), sowel as *Ons weg deur die wêreld* (1913), bestaande uit ’n konglomeraat essays, spreuke, verhale en drie “prekies” gerig op skoolkinders en die jongeliedevereniging, samesprake, monoloë, kunsteoretiese besinnings en enkele kindergedigte, soos “Liefdes-onsin”, hierby in.

Die vroegste digbundels van Celliers, Leipoldt, Totius en A.D. Keet word ook vermeld, waarskynlik weens die enkele kindergedigte wat daarin voorkom, sowel as die betogende historiese geskrif, *Piet Retief* (1906) van Gustav Preller. ’n Relatief groot hoeveelheid historiese romans, soos *Vergeet nie* (1913) van D.F. Malherbe en Jochem van Bruggen se Boereoorlogroman, *Teleurgestel* (1918), word ook aangedui.

Onder die titels wat spesifiek op kinders gerig is, tel ’n substansiële getal vertalings, soos onder andere die sprokies van Andersen en Grimm, fabels van Aesopus, *Die Robinson-familie* (almal deur P.A.M. Brink), ’n seleksie uit die verhale van die Arabiese nagte, *Don Quixote* en *Robinson Crusoë* (sic) – laasgenoemde deur G.R. von Wielligh. Van Bruggen (1922:113, 114) meen dat die standaard van die vertalings boonop meestal swak was omdat dit oorhaastig gedoen is.

Met die uitsondering van onder andere die populêre, verafrikaansde *Klein Duimpie*-verhale[2] van *Tannie van die Die Brandwag* wat in drie dele vanaf 1917 verskyn het (Van der Walt (1996:5), M.E. Rothmann se *Kinders van die Voortrek* (1920), Rikie Postma se fantasieverhaal, *Elsie en die veldkindjie* (1921), Hilda Postma se kinderversebundel, *Ons oudjies* (sic) (1920), asook die Boesman- en dierverhale van G.R. von Wielligh waarvan vier dele van elk tussen 1907 en 1922 verskyn), is dit – gemeet aan huidige

2 Lohann (1988:186) beskou haar as “die eerste skepper van voorspronklike (sic) kinderverhale in Afrikaans”.

standaarde – voorwaar nie 'n aantreklike leeslys nie.[3] Maar by 'n gebrek aan iets beters is dié boeke tog deur kinders gelees.

Dit is ook moontlik dat sommige van hierdie boeke deur die onderwysstelsel aan kinders voorgehou (opgedring?) is. Schoonees (1922:103) vermeld byvoorbeeld dat die eerste historiese roman in Afrikaans, wat ook die aanskyn van 'n ietwat melodramatiese liefdesintrige het, *Johannes van Wyk* (1906) van J.H.H. de Waal, teen 1921 sy vyfde druk beleef het en reeds vir "drie publieke eksamens tegelyk voorgeskrewe was". Dít is waarskynlik ook die geval met die vermelde *Uit oerwoud en vlakte* (1921) van Sangiro wat Afrikaanse kinders vir dekades op skool moes lees.

Die Nederlander, J.F van Oordt (D'Arbez), se *Kinderbibliotheek*, 'n reeks van 12 boekies wat in 1917 verskyn het, verdien vermelding. Dié boekies was van 'n beskeie grootte (16 cm x 11 cm) en voorsien van een swart-en-wit-illustrasie. Afgesien van die aanduiding op sommige voorblaaie dat dit "In't Afrikaans" is, slaan die Nederlandse idioom dikwels deur. Ten opsigte van woordeskat en tema was dit ook meermale ingewikkeld vir die ouderdomme waarvoor hy dit bedoel het.[4] Nogtans het kinders dit tot in die dertigerjare vlytig gelees (Van der Walt, 2004:17). Ook D'Arbez se ligte historiese romans vol romantiese avonture, soos onder andere *Mooi Annie* (1896), *David Malan* (1896) en *Tusschen berg en zee* (1897), het steeds genot verskaf aan "oud en jonk" (Dekker, 1980:119).

2.1.1 *Kinders van die Voortrek* (1920)[5]

- **Inleiding**

Kinders van die Voortrek skryf M.E.R. in 'n krisistyd in haar lewe (Steyn, 2004:113-121) – self beskryf sy dit as 'n "afbreekpunt" (M.E.R., 1972:187). Retrospektief besef sy egter haar ietwat impulsiewe optrede in hierdie tyd is ingegee deur die onderbewuste, want sy moes gaan soek wat haar "eintlike werk" was (M.E.R., 1972:189).

---

3 Schoonees (1922:80) het sterk voorbehoude oor die geskiktheid van Von Wielligh se Boesman-stories as kinderboeke.

4 *Die verlore trommel* (nommer 7), bedoel vir die tweede skooljaar, se aanvangsparagraaf lui soos volg: "Ou Jan lê op sterwe, en hij weet dit ook. D' is dan ook nie wonder nie, want die ou-baas tel al nege-en-sewentig jaar, en als jij so oud het geword, kan jij tevreë wees met jou lot. Daar is tog 'n tijt dat elke mens moet dood gaan; jij kan nie verwag om altijt te lewe."

5 Behalwe waar anders vermeld, is die aangeduide bladsynommers uit die eerste uitgawe van bespreekte boeke.

In die vormingsproses van hierdie debuutpublikasie wat sy in 1918 op Dzoeaan, die Laeveldse plaas van haar broer Fritz skryf, vind sy waarskynlik haar nis – sy moes skryf. "Dit was 'n sielsversterkende vreugde om toe die *skrywe* as die allereerste *plig* te moet aanvaar", bely sy in haar outobiografie (M.E.R., 1972:275).

M.E.R. was dikwels ontevrede met die gebrek aan aandag wat haar eerstelingpublikasie gekry het (M.E.R., 1972:194) al het 'n tweede druk reeds in 1921 verskyn. Vir haar was dit immers "die beste ding" wat sy ooit geskryf het – "en niemand neem daar notisie van nie" (M.E.R. & Botha, 1973:3).

Ywerig probeer sy om dié verhaal onder die aandag van kinderlesers te bring. Na die verskyning in boekvorm plaas sy dit ook nog twee maal in kindertydskrifte (kyk 2.2). Toe Tol de Villiers teen 1960 van haar 'n kinderboek vir publikasie vra, kry hy dadelik *Kinders van die Voortrek* in die hand. Sy stel voor om "dele daarvan 'n bietjie te verander" (1973:3) toe hy belangstelling toon, en daarna neem sy die redigering alleen waar (Steyn, 2004:503).

In sy nuwe baadjie met illustrasies van Katrine Harries het *Die tweeling trek saam* (1960) uitstekend verkoop, en in 1975 en 1986 onderskeidelik 'n sewende en agste druk beleef. Die tweede uitgawe verower ook die Scheepersprys in 1960, toe M.E.R. reeds 85 jaar oud was.

- **Eerste uitgawe van 1920**

As 'n mens die voorwoord tot dié uitgawe onvoorwaardelik wil glo, dan het M.E.R. inderdaad die boek met voorbedagte rade geskryf – om kinders aan hulle eie inspirerende volksgeskiedenis bloot te stel in plaas van "Hiawatta" en "Robinson Crusoe". Dít gee sy later ook aan as rede vir die swak ontvangs (1973:3).

Die eerste uitgawe is in hierdie opsig meer eksplisiet in sy opvoedingsdoel. Behalwe haar eie voorwoord is daar bykomend 'n voorafgedig, getitel "Gedagteloop van Boetie in die skool" wat soos volg lui:

> Nee, Miss, vertel ons nie van 'fairies' nie –
> Daar is mos nie so iets nie; dis bedrog.
> My pa en ma sê ook dis pure bog,
> En Outa Daad het nooit daarvan gehoor.

Vertel ons maar van Tier en Bobejaan;
Hoe Jakhals ou Broer Wolf net altyd fop;
Hoe Duimpie wegkruip in die Skilpaddop–
Ons sal die ander goed maar liefs laat staan.

Vertel ons hoe die Trekkers in die veld
Die groot wild skiet, en in die donker nag
Voorby die laerpoort staan op wag,
Gewapen teen die Kaffers se geweld.

Dit wil ons hoor: dan sit ons stil en soet,
Elkeen net soos 'n muis in 'n kalbas!
Ons weet mos dit is alles waar en vas;
Vir Bobejaan en Jakhals ken ons goed.

Kaffers het onse grootjie *baie* geskiet!
Ou '*fairies'* is mooi goed om dit te doen,
Al maak hul nou 'n wa van 'n pampoen:
In hulle het ons geen sin nie – dis verniet!

Wyslik laat sy dit in die tweede uitgawe van 1960 weg. Verder is daar in die teks self talle patriotiese en veroordelende uitlatings gemik teen die "vyand", "Kaffers" of "Engelse", wat in die latere konteks kon aanstoot gee. Ook dít versag sy en laat dit soms weg. Die woord "kaffer" is vervang met Xhoza of Zoeloe wat die geval ook al mag wees, en die mooi aanspreekvorme van "aia" en "outa" met "ou". Ou Lys en ou Goliat spreek ook hulle werkgewers nou aan as "seur" en "juffer" in plaas van "baas" en "nooi".

Die ou aanspreekvorme, soos dit ook voorkom by *Karlien en Kandas* en *Vanmelewe. Stories van die voorouers*, dui nie vanself by M.E.R. op 'n neerbuigende houding teenoor die anderskleurige aangesprokenes nie. 'n Meer deurslaggewende verskil tussen die twee uitgawes is myns insiens eerder die feit dat die historiese praesens beter benut word in die tweede.

Die slothoofstuk in die eerste uitgawe word met vrug, ook ten opsigte van die struktuur, uit die 1960-uitgawe weggelaat. Hierin kry M.E.R. as didaktikus nog 'n allerlaaste woord in as Mina, opeens 'n ou vroutjie, haar verengelsde kleindogter wat sommige van die gegewens uit die verhaal as te "afgryslik" (p. 124) vir kinderore beskou, toesnou: "'Dit is wat hulle eie vlees en bloed gely het: dit mag nie van die nakroos weggesteek word nie!'" (p. 125).

Steeds is dit hoegenaamd nie 'n uitgemaakte saak nie dat M.E.R. as opvoeder met 'n sogenaamde eensydige perspektief op die volksgeskiedenis, verantwoordelik was vir die gebrek aan sukses van dié

roman – haar siening van wie vyande en wie verontregtes was, was in elk geval in dié tyd die algemeen aanvaarde.

Verder kom dieselfde elemente wat in die 1960-uitgawe myns insiens waarde aan die novelle toegevoeg het, reeds in die eerste uitgawe voor, byvoorbeeld haar vermoë om "brandhelder" (W.E.G.L., 1960) te sien, en wat diep uit die hart kom (E.N.M., 1921) op só 'n wyse weer te gee dat ook die leser nie onaangeraak bly nie.

Maar daar is ook méér. Die wyse waarop M.E.R. die fyn draad van die verhaal weef en bind om afwagting te bewerkstellig én die karakterisering, verdien nadere toeligting.

- **Verhaal**

In dertien betitelde hoofstukke word meestal chronologies vertel van die De Langes se wegtrek van hulle plaas aan die Oosgrens tot in Natal. Die gebeure strek tot kort voor Bloedrivier met die uitwis van die Van Rensburgs se laer as hoogtepunt.[6] Die verhaal fokus veral op die De Lange-gesin en dan by name die tweeling, Gert en Mina en hulle ouer suster, Martjie.

Op 'n vraag van Elize Botha waarom M.E.R. hierdie boek so hoog aanslaan, antwoord sy kort en klaar: "Omdat dit informasie omtrent die Trek bevat het wat heeltemal eg was" (M.E.R. & Botha, 1973:4). Hierdie inligting kry sy uit die "skat van kennis" van haar broer, sodat sy voel dis meer Fritz se werk as hare (M.E.R., 1972:193). Elke hoofstuk is ook vir goedkeuring aan hom voorgelees.

M.E.R. as navorser is teenwoordig in die gedetailleerde beskrywings van die wyse waarop die Trekkers van dag tot dag moes leef en oorleef, hoe die kinders moes skoolgaan sonder die luukse van genoeg papier, die waens vir die trek voorberei moes word, die kos gejag en gemaak is, en veel meer.

Deur van naderby met dié daaglikse bestaan van die Trekkers as gewone mense kennis te maak, skryf M.E.R. juis by die nagevorste feite verby, bed haar "informasie" (M.E.R., 1973:4) in in die

6 In 'n brief aan Anna Rothmann (M.E.R. 1976:47) uit 1950 meen sy dat die eintlike waarde van haar werk geleë is in die beligting van die verlede van "ons mense"; sy kwalifiseer die stelling deur op te merk dat dit by haar meer gegaan het "om watter stof eintlik in die Afrikaner gesit het" as die historiese feit.

aantoonbare verhaal. Só vergemaklik sy identifikasie[7] en verhoog die waarheidsillusie. Andersyds verlewendig dié "klein geskiedenissies" van gewone mense juis die groot historiese feit van die Groot Trek.

Meermale word die verhaalgang juis op kardinale punte "ontydig" onderbreek om verteltyd aan beskrywing of lering af te staan – maar dan met die wins van spanning wat tot breekpunt verhoog word. As Gert byvoorbeeld in Hoofstuk 2 doodsbenoud in die verbode kloof die assegaaipunte van Xhozas tussen die bosse bemerk, word daar opeens uitgewei oor die verantwoordelikheid van 'n boerseun teenoor sy volkgenote.

Die gebeure is ook met fyn aanvoeling gerangskik, wat die opbou van spanning raak.

Die eerste hoofstuk is getiteld "Op die plaas in die Kolonie". Hier is die De Langes gelokaliseer – in terme van die latere wegtrek, staan hulle hier "stil". Stilstand word hier ook in die sin van rus binne die veilige ankers van 'n hegte gesin bedoel te midde van die bedreiging van rooftogte deur die Xhosas. Dié hoofstuk illustreer paragraaf vir paragraaf hoe elke gesinslid, tot die kleinste, sy aandeel het in die beskerming en heelhou van dié kern.

Die bedreiging van sekuriteit is egter 'n voortdurende gegewe en word saamgevat in die kardinale frase waarmee Gert en Mina grootgeword het: "Die Xhosas sal kom!" (deurgaans in die 1960-uitgawe: 2). In die tweede hoofstuk word die bedreiging 'n werklikheid in die aanval op die plaas. Dit word saamgetrek in nog 'n frase: "Hier is hulle, ou Jannie!" (p. 10). In die derde hoofstuk is die wegtrek 'n werklikheid, saamgevat in Mina se verbaasde: "Weggaan?" (p. 14).

In die eerste drie hoofstukke "beweeg" die verhaal dus vinnig en toon die spanningslyn 'n skerp opwaartse neiging in vergelyking met die volgende vier hoofstukke. Hoofstuk 4 word ingelei met die sin: "Eendag was hulle by 'n goeie staanplek, nie ver van vriendelike stamme nie" (p. 20). Oorkant die Grootrivier kom die Trek tot stilstand. Tegelyktydig tree 'n soort plato in die spanningsvlak in.

7 Hale (1999:36) konstateer dat M.E.R. nie veel maak van die "heroism of the Voortrekkers" nie, selfs nie van Piet Retief nie (p. 37). Hierdie onderspeling het ook die goeie gevolg dat die gewone mens as held of heldin uit die stryd tree.

Voorspelbaar is dit ook in hierdie vier hoofstukke waarin die meeste inligting aangaande die leefwyse van die Trekkers voorkom. Hulle hou saam huisgodsdiens, maak kluitjies en boontjiesop, vertel jag-stories, versorg die diere en die kampeerplek, doen naaldwerk, maak skoene en verwelkom nuwe aankomelinge.

Nou word die veilige gesinskring vervang met die laer. Die kinders word gekoester deur die "kring vure wat daar buite brand" en die "vaders en ooms en broers wat oor almal wag hou" (p. 35); Mina voel "so bly om te dink dat almal rondom hulle is" (p. 36). Ook hiér, soos by die eerste drie hoofstukke, word dié idilliese saambestaan en saamwerk egter uiteindelik versteur deur die senuweeagtige Nig Alie se voorspooksels (p. 42) en die daaropvolgende grusame vertelling in Hoofstuk 7 van hulle ervarings by Vegkop, met sy onderbeklemtoonde titel "Meestal van die skool".

Die aanvangswoorde van Hoofstuk 8 "Pieter Retief", kondig finaal die einde van dié fase aan: "Maar die rustige dae op die Vrystaatse vlaktes kon nie altyd duur nie" (p. 51). Piet Retief se koms werk net so versteurend soos die aanval in Hoofstuk 2, en het dieselfde gevolg – hulle besluit om te trek, hierdie keer na Natal (p. 57).

Behalwe vir die klein verposing in Hoofstuk 10 met die uitspan van die waens in *In Dingaan se land*, stu die verhaal nou voort in 'n opeenstapeling van ontwrigtende voorvalle en voorspooksels na die klimaktiese slothoofstuk, ook met 'n ironiese en onderbeklemtoonde titel "Hoe hulle Martjie weer gekry het". Haar geskende lyk word op 'n klip ontdek.

In die verloop van die laaste vyf hoofstukke is daar kort-kort bespiegelings oor die integriteit van Dingaan "van wie hulle niks goeds te wagte was nie" (p. 57) en 'n hoër insidensie van "voorbodes" oor Martjie se uiteinde (p. 61, 66, 67, 76, 77) kom voor. Gert verdwyn (p. 70), en die mans en seuns vertrek na Dingaan, hulle dood tegemoet (p. 69). Die Zoeloe-aanval vind plaas (Hoofstuk 12), maar die spanning bereik breekpunt in die onsekerheid oor Martjie se lot (p. 82). Uiteindelik kry haar pa en broer die grusame vonds.[8]

8 Met hierdie "ontoegeeflike" slot in 'n kinderboek, doen M.E.R. eerstens haar mening gestand dat dit deel is van hulle erfenis waarvan hulle móét kennis neem. Terselfdertyd verraai dit haar perspektief op die kind as 'n volwaardige mens vir wie jy nie die werklikheid in versuikerde vorm hoef aan te bied nie. Dié soort eerlikheid waarin die dood kaalkop aangedurf word, sou eers weer

Uit die bogenoemde uiteensetting blyk duidelik 'n drieledige vorm (ABA). Dit hou sterk verband met die spannings- en ontspanningsprofiel van die roman, maar ook met beweging of stilstand van die Trekkers.

In albei A's (Hoofstukke 1 tot 3 en 9 tot 13) word daar getrek én 'n merkbare styging in spanning kom voor. In die B-deel (Hoofstukke 4 tot 8) met die Trekkers anderkant die Grootrivier uitgespan, neem die spanning merkbaar af. Retrospektief was dit eintlik die spreekwoordelike stilte voor die storm, want in die laaste A-deel slaan die golf met soveel groter geweld toe.

Daar sou ook uit die eerste sewe hoofstukke afgelei kon word dat stilstand binne die geslote kring van gesin of laer met sekuriteit gepaardgaan. Dié afleiding word met 'n slag op sy kop gekeer as hulle hul eindbestemming in Natal bereik, "waar hulle gemeen het om hulle plase aan te lê en vry te lewe" (p. 63). Nie die laer of die gesin is meer bestand teen die eksterne bedreiging nie – 'n slagting vind onder die Trekkers plaas en die De Langes verloor hulle kind. Dié deoutomatisering van die verwagting verhoog die impak van die gebeure op die leser.

Daar bestaan egter meer voorbeelde van 'n parallelle gegewe in *Die tweeling trek saam* wat op dieselfde wyse die verwagting deurbreek:

- Die hoofstukke "Jagstories" en "Gert gaan jag." Eersgenoemde het met die gemoedelike samesyn van mense tydens die vertelling van 'n jagstorie te make, maar hierdie positiewe verwagting gaan juis nie in volvoering in "Gert gaan jag" nie.
- Martjie se fatale kuier by die Harmses in die Van Rensburg-laer word voorafgegaan deur twee "skadelose" en gesellige besoeke (p. 52, 63), soos wat die jong mense se besoek aan die vriendelike swart mense se stat, die ewe fatale besoek aan Dingaan se stat voorafgaan.
- Die hoofstukke "Die aanval" en "Die Zoeloes kom!", waarin ook die vroeëre frase "Die Xhozas sal kom!" (p. 2) klink. In die eerste geval word die aanval afgeweer sonder verlies aan menselewens; in die tweede word dié verwagting deurbreek as 'n hele laer mense uitgeroei word.

tematies verken word vanaf die laat-sewentigerjare in die romans van Rona Rupert.

- ’n Kleiner voorval, maar tog betekenisvol, is die treurige omhelsing van man en vrou toe hulle van die plaas moes afskeid neem (p. 18). Retrospektief kry dié insident die allure van ’n soort voorbode, want in die slothoofstuk staan dieselfde man en vrou, hy “met sy arm om haar geslaan” – om haar te lei na haar gestorwe kind (p. 87).
- Twee maal (p. 21, 28) word “’t Hijgend hert, der jacht ontkomen” tydens godsdiens gesing, maar in die tweede geval voeg Martjie se verduideliking aan Mina van die betekenis van “mijn ziel dorst na den Heer” ’n onheilspellende noot daaraan toe.
- Op die “mooi slagklip” (p. 66) waarop Martjie haarself neervlei, word sy uiteindelik vermoor (p. 86).

Op subtiele wyse is die tegniek van herhaling dus benut om spanning te verhoog. Andersyds word in hierdie episodiese verhaal ook só binding bewerkstellig.

- **Martjie en Mina “slaap saam onder ’n groot springbokkaros” (p. 36)**

M.E.R. se mening dat die waarde van haar boek in die egte inligting oor die Groot Trek lê, is ’n tipiese onderspeling van haarself, asof die “karakters en tonele” (M.E.R., 1972:193) wat sy bedink en beskryf het, en “die storie” wat sy aan die loop gekry het van algehele ondergeskikte belang was. Botha ondervang in haar onderhoud met M.E.R. (M.E.R. & Botha 1973:5) hierdie ingesteldheid juis deur na een van die die kragtigste elemente in die verhaal te verwys, naamlik die rol van Martjie, die oudste suster van die tweeling.

Martjie word nie in die titel vermeld nie – Mina as een van die tweeling wel. Deur Mina egter raak te sien, kan die leser ook nie vir Martjie miskyk nie. Dit is baie opvallend in die teks dat Mina deurentyd ’n soort skadufiguur vir Martjie vorm, ’n alter ego, en in dié sin ook ’n “tweeling” van ’n ander aard.

Hale (1999:36) praat van Martjie as “this impeccable Boer lass”. Van dié “soet en stil” meisie van sewentien jaar “het niemand ooit ’n kwaai of onvriendelike woord gehoor nie, en op haar stil manier het sy in iedereen se hart gekruip (p. 21). Maar die “soet en stil” verbind haar reeds indirek met haar twaalfjarige sussie, Mina wat, as haar ouer susters gesels, stil lê en luister, en “al die wysheid” (p. 45) wegbêre.

Aanvanklik veral word Mina gekarakteriseer deur vergelyking met haar veel voortvarender tweelingbroertjie, Gert. Dis sý wat hom probeer keer as hy die kloof wil aandurf, omdat daar dalk Xhozas mag skuil (p. 6), maar ook sý wat deernis met hom het as hy wel 'n noue ontkoming beleef (p. 9). Die vooruitsig om Diepkloof te verlaat, stem Mina verdrietig, maar vir Gert was dit een groot avontuur (p. 14).

Mettertyd word die ooreenkoms tussen die twee terughoudende susters meer opvallend. Albei het die vermoë om sonder kommentaar tog diep gevoelig waar te neem. Mina kyk intens na haar susters tydens huisgodsdiens (p. 21) en word aangegryp deur Martjie se "gevoelvolle gelaat".

Terwyl tant Alie vertel van die gruwels wat hulle by Vegkop moes deurleef, luister juis Mina en Martjie, in teenstelling met sommige van die ander gesinslede, sonder 'n woord toe. Martjie "hou haar oë op die spreekster gevestig en word al hoe bleker" en Mina sou "nooit vergeet wat sy gehoor het nie" (p. 45).

Mina is by die meeste teks-kardinale punte ten opsigte van Martjie teenwoordig, soms as waarnemer-fokaliseerder: "Martjie se gedagtes, het haar moeder soms met besorgdheid gedink, was meer in die hemel as op aarde" (p. 41).

Nog so 'n kardinale punt is die tweede geleentheid waarop die susters saam "'t Hijgend hert, der jacht ontkomen" sing. Die sing hiervan gee direk aanleiding tot Mina se kernvraag: "'Martjie, hoe dors 'n mens se siel na die Here?'" (p. 29). Uit haar antwoord lei Mina af dat Martjie self dors het, net soos die gekweste eland van tevore, maar na God: "'Ek dink daar altyd aan hoe ek daar sal kom'" (p. 29).

Mina en Martjie word ook uitgesonder om elkeen 'n lied te sing. Mina sing vrolik aan Kleinboetie voor – "O wee, o wee, o wessa, o wee …" (p. 46). Byna ongemerk gaan dié liedjie 'n verbintenis aan met dié van haar suster: "My vader's dood, my land is ver, / My moeder's van my weggeskeur, / 'n Weeskind is ek nou" (p. 46).[9] Terugskouend word Martjie se lied "aangetas" deur dié van Mina. Op dié wyse groei die twee liedere, by wyse van spreke, tot 'n klaende samesang tussen twee susters.

9 In die eerste uitgawe word die nootskrif van hierdie liedjie verskaf – só word kultuurhistoriese gegewens ook tematies geïntegreer.

Die allerlaaste keer wat Mina en Mart bymekaar is, is op tant Kotie se "mooi slagklip" (p. 66), Mina besig om saam met Trynie na vruggies te soek, en die stil en moeë Martjie uitgestrek daaroor. Mina was deel van hierdie laaste vooruitwysing na Martjie se grusame dood.

Uiteindelik word Martjie se verhaal beeld van die tragiese ondergang van die Trekkers self, van die Groot Trek-geskiedenis self. In Mina weer kry die finaliteit van die breuk tussen die gestorwene en die agtergeblewenes gestalte. Dit is byna vanselfsprekend dat juis sý uitgesonder sou word om haar hartseer te demonstreer as sy snikkend in haar moeder se arms vlug (p. 87).

Hierdie duidelike verbintenis tussen Martjie en Mina illustreer in die eerste instansie hul noue verhouding. Verder werk dit komplementerend ten opsigte van die susters se karakterisering. Dit is egter veral ook 'n bousteen in die konstruksie van die verhaal. Deur in die voetspore van die twee susters te volg, loop jy die verhaal deur.

Verder skep die Martjie-verhaal waarin voorbodes en voorgevoelens 'n groot rol speel 'n durende (negatiewe) verwagting by die leser. Andersyds merk Elize Botha (M.E.R. & Botha, 1973:5) in dié verband op dat dit ook die dood van Martjie draagliker maak, omdat die leser stelselmatig hierop voorberei word. As sy sterf, weet ons, gaan ook haar brandende dors na God in vervulling.

2.1.2 Ander prosa

In haar prosa vir kinders bereik M.E.R. myns insiens nie weer die hoogtepunt van haar debuutwerk nie. Sy skryf nog twee werke met 'n historiese inslag. Die eerste is *Vanmelewe. Stories van die voorouers* (1926) in die *Self-lees-serie*. In 1928 volg ook *Die oorwinnaar. Stories van president Steyn* wat nie in hierdie artikel bespreek sal word nie.

In 'n vroeëre brief van 19 Oktober 1917 gerig aan die redakteur van *Die Brandwag*, professor J.J. Smith, verwys sy waarskynlik na *Vanmelewe* (Steyn, 2004:124), as sy aandui dat sy ook die Afrikaanse kind wat onderwerp word aan "onverteerbare en ondoelmatige verstandsvoedsel" hiermee wou tegemoetkom. In haar outobiografie (M.E.R., 1972:193) verwys M.E.R. self daarna as "swak goedjies, hoewel in daardie dae welkome leesstof".

In die vorm van 'n raamvertelling onderneem Sannie telkens 'n misterieuse droomreis na die verre verlede van haar kloeke voor-

sate. Dit lei tot kentering en selfaanvaarding. Die terugflitse is chronologies gerangskik.

Daar is egter veel wat as modern, selfs postmodern aandoen in hierdie "swak goedjies". Vermeldenswaardig is die spel met feit en fiksie, die vaardige oorgange tussen die "werklikheid" van die raamgeskiedenis en die "fiktiewe", maar terselfdertyd wáár drome (p. 10, 11, 25, 26) in die binneverhaal. Hierdie hele "reis" word boonop aan die gang gesit as Sannie saam met 'n mooi Engelse vriendinnetjie voor 'n skildery van háár voorsaat staan – só word ook die idee van 'n raamvertelling verkonkretiseer.

In die laaste terugflits word die patroon deurbreek as haar geliefde neef, Sarel, aan haar sy eie gedramatiseerde navorsing oor nog vervloë voorsate voorlees, in plaas daarvan dat sy dit "droom". Ten slotte verwys hy na die egte "troutabberd" (p. 67) van die heldin wat in die groot kas van Sannie se ma hang. Só word al Sannie se sogenaamde drome eensklaps ook gelegimiteer.

Die Sokka-boek. Stories van 'n skaaphond (1926) en *Sokka se plaas* (1933) verskyn ook in die *Self-lees-serie* van Nasionale Pers. Hierin tree M.E.R. merendeels as opvoeder op. Haar fyn oog vir besonderhede is weer opvallend. Onderhoudend en gedetailleerd beskryf sy byvoorbeeld die voëllewe, die huiskatte, 'n tog see toe, die plaaskombuis en veel meer in *Sokka se plaas*. Die omwêreld en leefwêreld van die plaasgesin kry voorrang bo dié van die skaaphond. Twee van die kinders, Driekus en Hanna, is meestal in die rondte om waar te neem en mee te doen.

Wat wel besonder is, is M.E.R. se integrering van die swart-en-wit lynillustrasies by die verhaalinhoud. In die eerste hoofstuk verwys sy byvoorbeeld verduidelikend na al drie die illustrasies en in die hoofstuk, "Die plaaskombuis", gaan sy 'n stap verder as Driekus se tekening van 'n skip deel van die teks vorm – dit is veral opvallend dat die tekenstyl aangepas word by dié van 'n jong kind.

Ook in *Die Kammalanders* (1928) is sy in dié opsig haar tyd ver vooruit. In die "Voorwoordjie" stel sy haarself en die illustreerder, Dorothy Barclay, as gelykwaardig voor in die skepproses van 'n geïllustreerde kinderboek. Dikwels het die illustrasies juis die rigting van die stories aangedui, en dit sou moeilik wees "vir ons as saamwerkers om te sê wat uit die een se gedagte gekom het, wat uit die ander s'n". Die swak afdrukke van die illustrasies is egter 'n jammerte.

Ook *Die Kammalanders* word met ’n gedig voorafgegaan, in dié geval tot lof van die verbeelding, in teenstelling met die aksie teen die “fairies” in die voorafgedig by *Kinders van die Voortrek*. Die eerste strofe lui:

> Ai, Kammaland,
> Wat maak ons sonder Kammaland? –
> As mense om ons pla en kla,
> As pakke swaar word om te dra,
> Dan hou ons net tot oor die rand,
> En draai ons uit na Kammaland.

Hierop volg drie episodes waarin die fantasiefigure uit die land van Kamma optree in ’n rare skoonheidswedstryd, ’n reeks naelloop-kompetisies, en Ouswaer, die “gormintsdigter van Kammaland” (p. 83) onverklaarbaar naar word. Tipografiese eksperimentering (p. 23, 25) sowel as grappige woordspel kom voor en satiriese botone is merkbaar. Met gebruikmaking van Ouswaer, die digter, raak die verteller byvoorbeeld iets oor digters en hulle werk kwyt – ware digters is altyd maer en arm en sal bowenal net die waarheid vertel: “En daardie toets moet julle lewenslank onthou, al het julle dit in Kammaland geleer” (p. 109).

Stoute bengel. ’n Verhaal uit die lewe (1931) is ongeïllustreerd en verskyn in die leesreeks *Verhaaltjies vir die Laer Skole*. Van die diepgang of selfs tragiek wat die subtitel veronderstel, kom niks tereg nie. Dis bloot ’n vermaaklike verhaaltjie oor Katootjie wat haar skoolklere met ink besmeer en veroorsaak dat haar boetie se vingers in ’n molval beseer word. Die innemende verteller en Katootjie se huismense bly haar steeds goedgesind. Opvallend is die groot leesbare lettertipe.

In 1925, die jaar waarin ’n M.E.R.-vervolgverhaal vir ouer meisies in *Die Jongspan* verskyn (kyk 2.2), publiseer Hettie Cillié die kosskool-roman *Chrissie en Joey* wat sy self bestempel het as die “eerste roman in Afrikaans vir jong meisies” (Bosman, 1985:11). Albei die publikasies het die kosskoollewe in gemeen, maar dié van Cillié volg die voorspelbare weg van kattekwaad en die plaas en dorp wat by wyse van twee niggies teen mekaar afgespeel word.

Uit bogenoemde vervolgverhaal ontwikkel M.E.R. se 1933-roman, *Jong dae. ’n Meisiestorie*, een van die eerste werke wat spesifiek op jong meisies gerig is. In dié jaar verskyn ook die eerste *Maasdorp*-boek van Stella Blakemore. Hieruit sou ’n lang tradisie van resep-matige kosskoolromans groei. Hul groot aanhang ten spyt, is

Blakemore se boeke voorspelbaar en bevolk met 'n oorskot begaafde en geïdealiseerde karakters.

Hiermee wil ek nie Cillié of Blakemore afkam nie, maar bloot aandui dat *Jong dae* uit 'n ander tradisie spruit en ook minder aftrek by jong lesers gekry het. Die roman het byvoorbeeld meermale 'n eksplisiet lewensbeskoulike inslag. Daar word onder andere besin oor die voor- en nadele van rykdom en armoede of oor die aard van sonde.

Magrieta van Velden se woon- en leefwêreld op die plaas Welgedag word ook noukeurig gedokumenteer, soos net M.E.R. dit kan. As die roman boonop hiermee afsit en dit vir die 34 bladsye van die eerste afdeling volhou, terwyl die verhaal min of meer "staties" bly, bly die leeslus waarskynlik ook in die slag. Bogenoemde redes, maar ook die gebrek aan resepmatigheid of voorspelbaarheid, maak dit moontlik minder populêr.

Steyn (2004:273) dui aan dat die roman sterk outobiografiese elemente bevat, gebaseer op M.E.R. se eie verblyf by die meisieskool, Rhenish, nadat sy 'n beurs gewen het. Die skrander Magrieta beland met heelwat raap-en-skraap en 'n beurs op Dameshof om die laaste twee jaar van haar skoolloopbaan te voltooi. Soos Sannie in *Vanmelewe* ontwikkel sy van 'n meisie met 'n minderwaardigheidsgevoel na iemand wat 'n leierskapsposisie kan volstaan. Sy sluit hegte vriendskappe en met selfvertroue inisieer sy later 'n sangspel met sterk patriotiese trekke.

Jong dae bestaan uit vyf afdelings afwisselend getitel "Op Welbedag" en "Op Dameshof". Siklies sluit dit juis af op die plaas, Welbedag, waar Magrieta van Velden se armoedige gesin en ouma woon, dié ouma wat 'n "bestierende invloed" het (p. 10) op die lewens van dié vaderlose gesin, en Magrieta by name.

In die "Welbedag"-dele gebruik M.E.R. die briefvorm uitgebreid, wat onmiddellik haar briefnovelle, "Goedgeluk", uit *Onweershoogte en ander verhale* (1927) oproep.[10] Die korrespondensie tussen Magrieta en haar drie kosskoolvriendinne verskaf nuus en kry 'n aandeel in die verhaalgang, maar is veral tekenend van die hegte verhouding tussen die meisies. 'n Ander funksie van die briefwisseling is struktureel: die feit dat Welbedag by wyse van spreke

10 In 1957 is *Goedgeluk* opgeneem in *Kwartet* en in 1959 weer apart uitgegee deur die Wereld-Bibliotheek-Vereniging.

deur middel van die briefwisseling "bevolk" raak met die meisies van Dameshof, snoer die roman tot eenheid saam.

Dit is opvallend dat die tradisionele dominerende rol van die man hier heeltemal ontbreek. Die meisies en vroue tree in eie reg op en hul ideale val dikwels buite die tradisionele rolle van vrou en moeder. *Jong Dae* eindig byvoorbeeld met Magrieta se blye vooruitsig om universiteit toe te gaan.

In hierdie roman is ook geen teken van die opstandige tiener nie. Soos in *Kinders van die Voortrek* word 'n sterk werkskultuur waarin klein en groot 'n verantwoordelikheid het, as normaal aanvaar. Gesagstrukture word weer onderskryf, maar die tradisionele groot afstand tussen leerkrag en leerling, die dominerende onderwyser wie se woord wet is, wat selfs dekades daarna nog in Afrikaanse kinderboeke die norm was, is hier afwesig. Leerkragte is simpatiek en inspirerend, en leerlinge se menings word gereken (p. 113, e.v.).

Ten spyte van soms prekerige en eksplisiet lerende (p. 46) momente en die uitgesponne aanvang, bestempel Stoffel Nienaber (Steyn, 2004:274) dit in 1955 steeds as een van die beste jeugverhale in Afrikaans.

2.2 Joernalis vir kinders

In die twintigerjare en vroeër het *Die Brandwag* (1910-1922), *Die Huisgenoot* (1916-), en *Die Boerevrou* (1919-1931) waarvan M.E.R. twee jaar assistentredaktrise was, die Ladybrandse *Huis en Haard* (1926-1931) en die Heidelbergse *Die Afrikaanse kind* (1916-1920) hulle met die kinderleser bemoei (Bester, 1982:65-74). Laasgenoemde is in 1920 by *Die Huisgenoot* as deel van die rubriek *Uit die kinderwêreld* opgeneem.

In 1922 sluit M.E.R. by *Die Burger* aan waar haar pligte ook behels om te help met *Die Huisgenoot* se rubrieke oor vrouesake en kinders (Steyn, 2004:139). In dié tyd groei *Uit die kinderwêreld* dermate dat 'n aparte byvoegsel genaamd *Die Kleinspan,* in 1925 tot stand kom. Dit het weekliks verskyn en M.E.R. was die redakteur.

Die Kleinspan (Bester, 1982:87-92) was ingestel daarop om die kind se algemene kennis te verbreed en die inligtingsartikels is voorsien van duidelike illustrasies, gewoonlik van die botaniese kunstenares en vriendin van M.E.R., Dorothy Barclay. As redakteur maak M.E.R. gebruik van die dienste van bekwame medewerkers, soos Ida

Theron, Albert Coetzee, I.D. du Plessis, A.G. Visser, C. Louis Leipoldt, Helena Lochner en S.H. Skaife. Skaife se populêre avontuurreeks, *Die vreemde ondervindinge van Jan Harmse*, was maar verhulde natuurkennis waarin die doktore Tertius, Sekundus en Primus hulself met wonderpille so kon verklein dat geen ruimte vir hulle ontoeganklik was nie. M.E.R. het self die vertaling hiervan uit Engels waargeneem.

Oorvertelde klassieke wêreldverhale, soos *Alibaba en die veertig rowers* en *Awenture* (sic) *van Tom Sawyer*, het ook die Afrikaanse kind via *Die Kleinspan* bereik. Verder was daar grappies, rympies, gedigte, raaisels, teken- en skryfwedstryde, 'n strokiesverhaal en 'n handwerkrubriek. M.E.R. het kinders ook aangemoedig om vir haar te skryf en foto's te stuur wat sy dan gepubliseer het (Bester, 1982:90). Na die verskyning van haar eie reeks, *Veldhuisies*, waarin sy van die woonplekke van diere vertel, kon kinders hulle eie waarnemings aan haar stuur – 'n prysgeld van 'n halfkroon vir die drie beste briewe was op die spel (Steyn, 2004:213).

Oor M.E.R. se raad aan bydraers tot *Die Kleinspan,* byvoorbeeld om sedepreke uit hulle stukke vir kinders te hou, word interessant deur Steyn vertel (2004:226-228), wat in sy biografie uitgebreid aandag gee aan M.E.R. se joernalistieke werk, veral in Hoofstukke 5 en 7.

'n Groot gros van haar eie publikasies het vooraf, en in die geval van *Kinders van die Voortrek* agterná, in tydskrifte die lig gesien: in 1932 verskyn dit in *Die Kleinspan* onder die titel, *Stories uit die Groot Trek* en in 1950 in *Die Jongspan* as *Die kinders gaan saam: 'n storie van die Voortrek.*

Vanmelewe verskyn in *Die Huisgenoot* tussen 14 Desember 1923 en 8 Februarie 1924 onder die titel *Vanmelewe, 'n storie vir Meisies* (Steyn, 2004:212). Steyn (2004:104) wys egter daarop dat dit reeds onder die titel *Sannie* in vervolgvorm tussen 28 Desember 1912 en 15 Februarie 1913 in 'n Afrikaanse Kaapstadse weekblad, *Voorloper*, verskyn het en dat dit haar eerste werk in Afrikaans was.

Reeds vanaf 28 Augustus 1925 verskyn in *Die Kleinspan* 'n vervolgverhaal in dertien aflewerings onder die titel *Die Nommer Tieners: 'n storie vir ouer meisies* (Steyn, 2004:215) waar "Nommer Tieners" slaan op die vier vriendinne in kamer 10 in 'n skoolkoshuis. Dit was die voorloper van *Jong dae*.

Ook *Karlien en Kandas* kry in *Die Kleinspan* beslag. Op 1 Mei 1931 verskyn 'n reeks verse *Bogstories vir Karlien en Kandas* (Bester,

1982:90). *Die Kammalanders* word ook voorafgegaan deur ’n reeks *Kammastories* en *Die oorwinnaar* wat handel oor die lewe van M.T. Steyn verskyn tussen Oktober en Desember 1927 as vervolgreeks (Steyn, 2004:213, 215).

Heelwat artikels oor die Suid-Afrikaanse geskiedenis (Bester, 1982:88) verskyn uit haar pen, byvoorbeeld een oor die landsvlag in 1928. “Piet Retief” verskyn op 18 Junie 1926 met ’n gelyknamige gedig van I.D. du Plessis daarby. Die lesers van die koerantjie is ook gevra om geld wat hulle op eerbare wyse verdien het, te stuur vir ’n Piet Retief-monument in Pietermaritzburg (Steyn, 2004:215-216).

M.E.R. publiseer ook ’n groot aantal verse in *Die Kleinspan*. Bekend is haar verse oor die “bogtegedrogte” (Steyn, 2004:214). Dikwels tree sy self as illustreerder op, maar haar dogter Anna is ook soms ingespan, soos in die geval van sommige van die “uitbofrympies” van 1924 (Steyn, 2004:212).

Carl Lohann versamel in sy *M.E.R. versebundel* (1985) 23 verse wat tussen 1926 en 1928 in *Die Kleinspan* verskyn het. Toonsettings is op een uitsondering na van Awie van Wyk. Die bundel bevat meestal natuurverse, veral oor blomme. Die illustrasies van Ina Pfeiffer is egter onindrukwekkend. Die een oorspronklike skets wat van die botaniese kunstenares, Dorothy Barclay, oorgeneem is, en die voorbladkleurillustrasie van ’n Erica-spesie van M.E.R. self, is na my mening ook die treffendste.

In weerwil van die voorwoord van Rina Pauw en ’n aanprysende resensie van Van der Westhuizen (1985:24) is ek nie oortuig van die geslaagdheid van die meeste verse nie. Weens die meestal beskrywende aard daarvan, is heelwat verse te “staties” om myns insiens werklik vir ’n jong kind aantreklik te wees. Rymelary bly ook nie altyd uit nie. Uitsonderings is daar egter ook: “Die seemeeu”, “By Trynie Hulle”, “Die Oppaster” en “’n Karoboetie se droom”. Die bundel is ook ’n waardevolle kultuurhistoriese dokument.

Om die rol wat *Die Kleinspan* in die gewone Afrikaanse gesin se lewens in perspektief te plaas, kom E.G. Malherbe se bevindings in sy 1932-verslag oor die armblanke en die onderwys (Carnegie Kommissie, deel 3) goed te pas. Malherbe (Bester, 1982:94) meld dat die helfte van die skoolbiblioteke in Suid-Afrika in daardie tyd nie op ’n koerant of tydskrif ingeteken was nie. Tog was *Die Huisgenoot*, met sy byvoegsel, *Die Kleinspan*, teenwoordig in 22% van alle Afrikaanse huise. Volgens hom het dít, naas Langenhoven se werk,

die meeste daartoe bygedra om Afrikaanse kinders aan die lees te kry.

Wat haar joernalistieke werk vir kinders betref, kan slegs die legendariese *Tannie van die Brandwag*, wat vanaf 1910 tot 1922 die kinderrubriek in dié tydskrif waargeneem het, met M.E.R. vergelyk word (Van der Walt, 1996:1-6).

3. Kinderpoësie voor 1933

Toneelstukke, prenteboeke en digbundels spesifiek gemik op kinders was in die eerste dekades van die twintigste eeu nog veel skaarser as prosa. Vervolgens sal 'n voëlvlug oor die kinderpoësie vóór 1933, die verskyningsdatum van M.E.R. se *Karlien en Kandas*, onderneem word. Ek sal grootliks steun op die M.A.-verhandeling van D.P. Labuschagne (1974) oor die Afrikaanse kinderpoësie met spesifieke verwysing na A.G. Visser.

Labuschagne (1974:21) beskou *Springbokrijmpies en stories voor die kinders vertaald deur W. Versveld* (ongeveer 1907) wat hoofsaaklik vertalings van Engelse "nursery rhymes" bevat het as die eerste geslaagde versbundel vir die Afrikaanse kind.

Die feit dat Afrikaans toenemend in skole gebruik is en moedertaalonderrig teen 1925 'n voldonge feit was, het ook publikasies vir kinders gestimuleer al was dit meestal nie van hoë gehalte nie. In 1917 verskyn byvoorbeeld *Kinderrijmpies vir Afrikaanse kinders* van Tante Kota. Dit is 'n versameling van meer as vyftig volksverse, hoewel nie almal as kinderverse beskou kan word nie. Die Nederlandse inslag is volgens Labuschagne (1974:23) ook hinderlik.

Ander digbundels uit dié tyd is die predikant W.H. Boshoff se *Gediggies vir ons kleintjies* (1919) wat meestal slaag, maar tog ly onder moraliserings (Labuschagne, 1974:25). Totius se *Kinderverse vir skool en huis* (1920) kom ook nie die mas op nie aangesien dit, volgens sy voorwoord, eerder óór kinders as vír hulle bedoel is (Labuschagne, 1974:27). Ander kinderdigters wat in die twintiger- en vroeë dertigerjare werk van ongelyke gehalte gelewer het, was Hilda Postma, Sarah Goldblatt, T.W. Jandrell, A.E. Carinus, Nic J. Strydom, Henriette Pienaar, Maria Vorster en C.J. Hofmeyr.

Naas enkelgedigte uit die oeuvres van Eugène Marais ("Klaasvakie"), Jan Celliers ("Waghondjies"; "Klein ondeug"), A.D. Keet ("Muskietejag"), C.J. Langenhoven ("Lamtietie, damtietie"; "Die waentjie") en Louis Leipoldt ("Oktobermaand"; "Die ou meul";

"Lenteliedjie" en "Die verkleurmannetjie"), beskou Labuschagne (1974:33) die bundel van 'n sekere A.B., *Versies vir die kleintjies* (1923), en die kinderverse van A.G. Visser (Labuschagne, 1974:45-102) as hoogtepunte in die twintigerjare.

Labuschagne (1974:45) meen dat Visser se beste verse tot die beste in Afrikaans behoort. Sy kinderverse is ná sy dood versamel in *Uit ons prille jeug* (1930). Van Zyl (2004:467) wys op uiteenlopende menings oor Visser se werk, maar meen dat veral sy sprankelende geestige verse, maar ook dié oor die volksverlede soos "Sneeuwitjie" en "Amakeia", die soms argaïese taalgebruik en volwasse perspektief ten spyt, blywende waarde het. Verse soos onder andere "Liefde met gevoel", "In die katkisasieklas", "Noag se ark", "Vet", "Lotosland" en "Toe die wêreld nog jonk was" het volksbesit geword.

A.D. Keet dra ook nog 'n bundel plesierige bogverse in die tradisie van Edward Lear (Labuschagne, 1974:36), getiteld *Verspotte gediggies vir verspotte kinders* (1931), by. Van Bruggen (1922:69) verdedig die sogenaamde onsinvers vir kinders reeds in sy proefskrif.

3.1 *Karlien en Kandas* (1933)

- **Inleiding**

Met die uitsondering van enkele gedigte en strofes uit gedigte handaaf M.E.R., myns insiens, nie dieselfde hoë vlak in haar kinderverse as in die ander genres en subgenres nie. Tog is daar ook veel wat vermeldenswaardig is in hierdie vroeë bundeltjie.

Standaardbronne oor kinderliteratuur soos Labuschagne (1974:106) se verhandeling oor die kinderpoësie voor 1970 vermeld *Karlien en Kandas* bloot in die verbygaan. In Lydia Pienaar se *Die kind en sy literatuur* (1968) kom die titel glad nie voor nie. Pauw (1985:207, 208) bespreek nie die vermelde bundel gedetailleerd in haar proefskrif oor kinderverse in Afrikaans nie. D.J. Opperman neem in sy versamelbundels vir kinders opvallend min van M.E.R. op.

Ten spyte van hierdie soort "verswygings" blyk dit tog uit briewe van M.E.R. (1976:41, 76) aan haar dogter, onderskeidelik uit 1950 en 1953 asof haar kinderboeke, en by name *Karlien en Kandas*, beter verkoop het as haar werke uit die veertigerjare. Verder het drie uitgawes (1934, 1969, 1975) die lig gesien. M.E.R. ontvang ook die eerste Tienie Holloway-medalje in 1970 vir *Karlien en Kandas* . [Die 1975-uitgawe van dié bundel was van groter formaat en is in

hardeband uitgegee ter viering van M.E.R. se honderdste verjaarsdag.]

Daar is ook genoegsame getuienis dat dié verse 'n ingrypende ervaring was vir latere bekende en bekroonde Afrikaanse skrywers, soos onder andere Alba Bouwer (Pauw, 1985:207), Elise Muller (Steyn, 2004:218) en Audrey Blignault. Laasgenoemde (Blignaut, 1969:11,12) vermeld in 'n uitsending oor "Vrouerubriek" dat sy destyds as kind en toe as volwassene steeds vreugde het in die verse – dié "onfeilbare toets vir die beste kinderboeke". Sy vermeld ook die "Africana-waarde" daarvan.

- **Eers plig dan plesier vir Karlien en Kandas**

Die eerste afdeling van die bundel gee aandag aan Karlien en Kandas se alledaagse leefwêreld op 'n Kaapse plaas. Werk, soos in al M.E.R. se kinderboekpublikasies, is belangrik. Hulle moet onder andere besemgoed pluk, 'n skaapkop gaan haal (en deur 'n boeldoghond, Dop, agterna gesit word!), wasgoed help natspat en was, akkers optel en hout haal.

'n Veilige wêreld binne 'n gesonde gemeenskap waarin elkeen sy plek het, neem hier gestalte aan, hoewel huidige lesers moontlik mag aanstoot neem oor die aanvaarde mindere status van die "volkies" en 'n paar pejoratiewe woorde.

Die tweede afdeling word reeds in die vooruitsig gestel deur die laaste gedig in die eerste afdeling, waarin die volkies die riel en polka dans by kitaarbegeleiding. Wat werk en plig was in die eerste afdeling, word hier een geroesemoes van plesier waarin daar uitgesien word na die komende Nuwejaar en die optog van die klopse. Die "Lekker Dae" (1975-uitgawe:36) is voorwaar hier!

Die jongvolk oefen "om te sing vir die klops" (p. 22) en die kleintjies beraam planne om geld vir hulle eie kammalongklopse ("come along"?) in te samel. Uiteindelik is Kandas die voordanser en Karlien die musikant (p. 28).

Die bundel sluit af met die "uitry" (p. 40) "Robbieson" toe vir die Tweede Nuwejaar, 'n vreugde óp 'n vreugde, met "Appelkose / gemmerbier, / stringe bokkoms, / melk van tier (p. 40). En die kammalongs doen mee "silwerskoon / en aangetrek" (p. 39) en "inbetaal 'n dik halfkroon" (p. 38).

Oor die twee afdelings is ’n duidelike progressie merkbaar, vanaf die daaglikse aktiwiteite, dikwels sleur, tot by die uitbundige Nuwejaarsfeesvieringe – ’n reis van plig na plesier.

Binding tussen die twee dele word bewerkstellig deur die ooreenstemmende karakters en leefwêreld; die refrein in die tweede afdeling “O, die borde, borde rys, rys, / en die stukke, stukke vleis, vleis!” (p. 23), wat ook ’n heerlike oordaad in die vooruitsig stel; die maan wat sy gesig wys in albei die laaste gedigte in die twee afdelings; en die herkenbaarheid van die twee dogtertjies in opeenvolgende illustrasies.

Normaalweg word die twee verse “Kitaar speel” en “Sondagskool” in besprekings uitgesonder (Kannemeyer, 1983:7; Pauw, 1985:209). Eersgenoemde bevat die onvergeetlike reëls: “Oor die kam, oor die kam, / oor die berg se donker kam / glip die maan se rand so soetjies soos / die oorloop van ’n dam” (p. 20). Dié gedeelte kan as kwatryn op eie bene staan, maar ek twyfel of dié reëls werklik kindgeoriënteerd is.

In dieselfde gedig geskied die gedansery van die volkies, soos by Leipoldt, “in die maanskyn deurmekaar”. Só vat die kitaar hand met die ramkietjie, maar aan die belofte word nie heeltemal voldoen nie. Die res van die gedig verskil veral in kwaliteit en toon te radikaal van die aangehaalde vier reëls hier bo. Strofe drie klink byvoorbeeld só: “Ou kitaar, ou kitaar, / ou oom Klasie se kitaar, / jy speel dansgoed, jy speel malgoed, maar / my hart maak jy ook naar!”

“Sondagskool” se slotreëls oor wat in die land Kana te vinde is (“‘daar’s druiwe en melk / en heuning en vlooie,’ sê sy”) verraai, hoe snaaks ook al, waarskynlik ’n volwasse perspektief. Sommige van die verse in *Karlien en Kandas* grens aan rymelary en soms bemoeilik sins-inversies die aanbod (vergelyk onder andere die eerste strofe van “Die plan maak”).

Twee ander gedigte “Kind oppas” (sic) en “In die reën” slaag vir my beter. In albei gedigte word die sterk ritme, klank- en woordherhalings funksioneel benut om betekenis te versterk. Veral in “Kind oppas” dra die lewendige dialoog – die dogtertjies stry oor wie die baba moet abba en die ma lewer kommentaar – asook die identiese konstruksie van die eerste twee strofes, by tot ’n dramatiese aanbod.

In “In die reën” loop die twee sussies uitgelate onder spattende druppels, elkeen geklee “met ’n sak vir ’n jas”. Sonder omhaal gee

hulle in die slotreël geldigheid aan die sogenaamde onmoontlike "Ou meide met knopkieries, / jakkals wat trou" deur kordaat aan te kondig: "'Ons loop in die reën, en sien wat ons sien!'".

Aantoonbare minder geslaagde verse ten spyt, het *Karlien en Kandas* in Afrikaans reeds klassieke waarde en nie alleen omdat dit kultuurhistories of literêr van belang is nie. 'n Mens kan soos E.V. (1975: bladsy onvermeld) vra: "Waarin lê die bekoring?" E.V. bekyk geen individuele gedigte nie, maar beskrywende woorde soos "loslit-lekkerlyf", "lief-en-leed", "tintelende lewensblyheid" en "frisse humor" kom in dié bespreking voor. Ook Audrey Blignault in haar radio-resensie (1969:13) tipeer die versies as "só plesierig".

In hierdie bundel is myns insiens (vgl. Pauw, 1985:22) 'n "X-faktor" werksaam, 'n ontglippende element wat hom met analise nie wil laat vaspen nie, maar wat sorg vir 'n blywende bekoring.

Oor wat dié X-faktor behels, sou 'n mens kon bespiegel. Die bovermelde plesierigheid voeg groot waarde toe, styllomphede ten spyt. Nog 'n bydraende faktor is sekerlik die voorkoms van dieselfde mense in die bundel: die twee kinders met hulle ritmiese en klankryke name, hulle ma en ander, soos die lastige terggees en grootbek, Ou Pompoe. Bekend maak bemind, en die leser wonder oor elke volgende "avontuur".

Die allure van episodiese verhaaltjies bestaan dus en dít wakker leeslus aan. Geen wonder 'n onbekende Engelse resensent in die *Pretoria News* (1975) begaan die volgende flater as hy sy resensie afsluit met "the frolic of her verse keeps little ears cocked, especially when read as bed-time *stories*" (eie kursivering). Vergelyk ook in dié verband die woord "bogstories" in die titel waaronder die verse oorspronklik in *Die Kleinspan* verskyn het.

'n Belangrike element in die sukses van hierdie bundel lê myns insiens in die illustrasies van Anna Rothmann. Sy het ook op aanvraag illustrasies voorsien in die kindertydskrifte waarvan M.E.R. redakteur was. Dit is merkwaardig dat Anna Rothmann se "kostelike skadu-illustrasies" (E.V., 1975: bladsy onvermeld) vandag nog aantreklik en steeds sprekend is – vanaf die sedige groepie Sondagskoolkinders (p. 3) tot by die uitgelate sussies in die reën (p. 14) – met 'n toegevoegde brulpadda op 'n klip. Die uitdagende houding van Pompoe se klong en die misnoeë van die sussies is treffend in 'n illustrasie (p. 17) vasgevang en kan gemaklik by latere konfrontasies opgeroep word.

Nie net weens die goeie en geïntegreerde illustrasies nie, maar ook om ander redes kan *Karlien en Kandas* as baanbrekend beskou word. Dit is, met sy deurlopende tema waarin die leefwêreld van dieselfde twee kinders uitgebeeld word, die eerste (en enigste?) "eenheidsbundel" in die Afrikaanse kinderpoësie.

Na my wete is dit ook die eerste kinderboek waarin slegs kinders van 'n ander ras die hoofrol speel.[11] Hier geskied dit spontaan en sonder die dwang van 'n agenda, soos tans dié van die Nuwe Suid-Afrika en sy reënboognasie. In dié verband merk Alba Bouwer (1975:32) op dat sy by *Karlien en Kandas* nie net oor die "toorkrag van 'n woord geleer het nie", maar dat dit haar iets wat aan haar oorbekend was "nuut en helder laat sien het. In dié geval die wêreld van die bruinmense op die plaas".

4. Kinder- en jeugtoneel

Wat kinder- en jeugtoneel betref, meen Coetzer (2004:56) dat J.H.H. de Waal die eerste treë in die vroeë negentigerjare van die negentiende eeu gegee het. Volgens Binge (1969:17) het hy ywerig voorsien aan items vir die "konserte" van die "Debats en Christelike Jongeliedeverening" van Uitenhage waar hy onderwyser was. Voorbeelde hiervan is vier klugspeletjies waaronder *Jakob Riem en die varki* en die *Die les oor di tier* uit 1893 en 1894 (Antonissen, 1955:45). Albei stukke is samesprake in versvorm en in rymvorm. Laasgenoemde het 'n skoolagtergrond en die hoofpersone is sewe seuns en 'n onderwyser (Binge, 1969:18).

Hoewel P. Retief Gauché se "Wie die skuldige is" in sy *Twaalf samesprake* (1918) geskryf is met die doel om deur kinders opgevoer te word, kan dit vanweë die stereotiepe optrede van die Regter, volgens Coetzer (2004:57), kwalik as kinderstuk beskou word.

Gepubliseerde toneelstukke vir Afrikaanse kinders kon nooit kompeteer met die publikasiegetalle van ander genres nie, maar voor die twintigerjare het daar bykans niks spesifiek vir kinders in gedrukte vorm bestaan nie. Ook Langenhoven se samesprake en

11 Prominente Afrikaanse kinderboeke waarin slegs mense uit 'n ander ras optree, is yl gesaai: *Abdoltjie* (1958) van Alba Bouwer, die magiese *Snoet-alleen* (1964) van Freda Linde, romans van Rona Rupert uit die laat-sewentigerjare, John Miles se stukkie politiese protesliteratuur, *Stanley en die boikot*, die enigste Afrikaanse kinderboek wat nog ooit onder sensuur geplaas is, en *Diekie vannie Bo-Kaap* (1997) van Zulfah Otto-Sallies.

een monoloog, opgeneem in die eerste deel van *Ons weg deur die wêreld*, is nie op kinders ingestel nie.

4.1 *Die mieliedogter* (1921)

Coetzer (2004:56) wys daarop dat F.C.L. Bosman M.E.R. se sangspel, *Die mieliedogter* (1921) beskou as die eerste "egte kinderstuk" in Afrikaans– waarskynlik omdat De Waal se klugte weens die "geslotenheid van die opvoeringskompleks", 'n ideologiese ondertoon kon hê. Steyn (2004:125) vermeld ook 'n "toneelstukkie", *Die veldskinders*, wat volgens hom op 25 April 1910[12] in *Die Brandwag* verskyn het.

Die mieliedogter (met toonsettings van Charles Nel) kan na inhoud beskryf word as 'n soort lofsang aan die natuur met die mens uitgebeeld as deel van die natuursiklus. Die interafhanklikheid van mens en natuur is kardinaal. Daarby inbeslote is sy arbeidsplig, maar ook die genoegdoening wat hy daaruit put. Die boereseuns sing byvoorbeeld: "As soggends vroeg die môrester / Die rooidag vooruit gaan, / Dan sien jy al ons rokie trek, / Dan het ons opgestaan. / …" (p. 5).

Behalwe die koor, is die "persone" wat deelneem, Moeder Aarde, Suster Reën, Sonstrale, 'n mieliedogter, ses huisvroutjies, twee handelaars, twee meulenaars en twee boereseuns.

In die "Voorspel" kry Moeder Aarde die eerste spreekbeurt met die kerngedagte "… elk' mens, elk' dier, elk' plant, leef maar uit my sy bontverwiss'lend' lewe, gou verby … (p. 3). Tog bely sy ook haar afhanklikheid van reën, waarop Suster Reën verskyn en die koor sing: "Hoor! Al op die mielieblare / ruis en druis die sagte reën" (p. 4). Hierna verskyn die kaalvoetsonstrale, "vier seuntjies en vier dogtertjies" in wit en geel geklee, en die groeityd en oestyd word in die vooruitsig gestel.

In die Tweede Toneel getitel "Die mieliedogter" maak die mieliedogter haar opwagting ná die boere, meulenaars, handelaars en huisvroue se "Lied van die werksmense": "Die miere, die bye / In skare en rye, / Hul werk! Hul werk! …" (p. 4). Haar kostumering word

12 Die datum mag foutief wees, omdat dié tydskrif eers in Mei 1910 tot stand gekom het. Waarskynlik is dit van M.E.R., maar dis nie klinkklaar nie. Indien wel, wonder 'n mens of dit verband hou met die sangspeletjie met 'n gelyknamige titel in Drie sangspeletjies vir kinders uit 1926.

in die fynste detail beskryf, en dit is opvallend dat dit presies daar uitsien soos die mooi voorbladillustrasie.[13]

Aan die werksmense bely sy: "My ma heet Moeder Aarde, / By haar woon haar suster, Reën, / En hulle twee voed my en klee my, / En die sonstrale koester en streel my, …" (p 5). Hierna word die prosesse van plant en oes, die aankoop deur die handelaars, die maal deur die meulenaars en die verwerking deur die huisvroue by wyse van dialoog, individuele sang en koorsang[14] uitgespeel.

Die tweede toneel sluit af met 'n "Danklied" van al die rolspelers en die koor. Dit is gerig aan God vir sy weldade: "Vér ons verlange verby. / O, dat ons harte dan wyer – / O, dat ons wysheid dan meer – / O, dat ons lewe dan blyer – / sterker word om dit te leer!" (p. 6).

Die volgorde aarde, reën, sonstrale, mielie en arbeider teken by wyse van spreke opeenvolgend 'n "afwaartse" lyn – vanaf die majestueuse natuurgegewe tot by die nietige mens. Dit is slim vormgewing om dié volgorde te "versteur" met die Allerhoogste, die Maker van al hierdie dinge aan die slot. Tematies getuig die sangspel met *Danklied* en al, van 'n universele ingesteldheid wat nie te verbind is met die ideale van die twee taalbewegings nie.

Hoewel die dialoog en libretto geen groot kinderpoësie bevat nie, is dit tog opvallend hoeveel ritmieser die inslag van die versreëls van die sanggedeeltes is. Die toonsetter was M.E.R. sekerlik dankbaar hiervoor.

In 'n laaste brief van Anna Rothmann (Steyn, 2004:530) kort voor M.E.R. se sterfte in 1975 vertel sy dat laerskoolkinders kliphard oefen aan *Die mieliedogter* ter herdenking van die stigting van die G.R.A. en M.E.R. se honderdste verjaarsdag.

Van M.E.R. verskyn ook *Drie sangspeletjies vir kinders* (1926) met toonsettings van Johanna Luyt. Dié bundel bevat "Die berg en die see", "Die verlore speelmaat" en "Die veldkinders". Laasgenoemde is ingestel op insekte en blomme met eg Afrikaanse name (Steyn 2004:125).

---

13 Waarskynlik was al die illustrasies van M.E.R. Op een daarvan is haar voorletters sigbaar. In die geval van die mieliedogter het sy dus die geleentheid gebruik om vaardig te "illustreer" hoe sy daar moes uitsien.

14 Die koor het meestal die rol van kommentator en versterk ook die binding in die sangspel.

'n Resensent van *Die Huisgenoot*, Seehawee (1925:27), begroet dié publikasie "met 'n juigkreet". Hy is "kort aan woorde" om sy waardering uit te spreek. Uit sy reaksie is dit duidelik dat Afrikaanse kinders aangewese was op Engelse sangspeletjies. Volgens Seehawee sal hierdie sangspeletjies kinders uiteindelik in staat stel om te verstaan wat hulle sing!

Die silwerbome, geskryf na aanleiding van haar en haar dogter Anna, se misnoeë oor die bedreiging van die silwerbome deur uitheemse spesies (Steyn, 2004:219), is waarskynlik in 1934 opgevoer, maar het nooit in gedrukte vorm verskyn nie.

5. Prenteboeke vir kleuters voor 1922

Die situasie is ewe benard as dit kom by prenteboeke ingestel op kleuters. Vóór 1922 met die verskyning van sowel *Hansie en die bessiekinders* (1922) as *Die Sondagskind (1922)* was dit eintlik 'n niebestaande genre. Van 'n illustrasiekultuur met gespesialiseerde illustreerders van kinderboeke was daar in die eerste dekades van die twintigste eeu nie sprake nie. Drukkerye was onontwikkeld en het nie hulle eie blokke vervaardig nie (Le Roux, 1986:6). Die goedkoopste en maklikste reproduseerbare opsies is noodgedwonge gekies. Skrywers het ook soms so goed as wat hulle kon hulle eie werk geïllustreer – meestal in die vorm van eenvoudige pentekeninge (Langenhoven, M.E.R. en Reenen J. van Reenen).

Tog pretendeer een van die vroegste boeke vir kinders, *Eerste Afrikaanse printjes boeki ver soet kinders* (1879) van C.P. Hoogenhout om juis 'n "printjes boeki" te wees. Hy het op vindingryke wyse die drukblokke van die meer as honderd swart-en-wit illustrasies vir sy lerende stukkies deur allerlei onwaarskynlike bronne gekry: katalogusse van firmas wat drukblokke verkoop; die blokke van advertensiemateriaal (Le Roux, 1986:5); gravures uit ou Engelse "chap-books" en ingevoerde blokke in sy besit (Rood & Fairer-Wessels, 2004:68). Die gevolg is dat die meeste illustrasies nie klop met 'n Suid-Afrikaanse werklikheid nie en growwe stylverskille voorkom.

Soms, soos by Longman se reeks leesboeke "voor Zuid-Afrika" uit 1905, is publikasies opgekikker met een of twee gekleurde Europees-georiënteerde illustrasies van onbekende oorsprong. In vertalings uit Duits en Engels is die oorspronklike blokke oorgeneem en het een kleurillustrasie soms op die buiteblad voorgekom (Le Roux,

1986:7). Dié kleurafdrukke is pertinent in boekadvertensies van die tyd genoem. Selfs tot in die dertigerjare[15] sou illustrasies by kinderboeke bestaan uit meestal onbeholpe swart-en-wit tekeninge of linodrukke van onbekende kunstenaars.

Hierby was die kleuter- en kinderboeke van ’n besonder klein formaat met ’n onaantreklike slap buiteblad. Min aandag is aan tipografie gegee. Klein lettertipes was aan die orde van die dag en “die kantwit tot ’n minimum beperk” (Le Roux, 1986:7). Hierdie situasie geld ook nog in die twintiger- en dertigerjare.

5.1 *Hansie en die bessiekinders* (1922) en *Die Sondagskind* (1922)

Pas in 1922 kry die kleuter die eerste egte prenteboeke in Afrikaans (Le Roux, 1986:8), albei uitgegee deur J.L. van Schaik Beperk. Die standaard wat M.E.R. met *Hansie en die bessiekinders* en *Die Sondagskind* stel, sou vir dekades hierna nie herhaal word nie.

M.E.R. moes besef het hoe onvoldoende bestaande boeke vir kleuters in Afrikaans was. Om dié rede onderhandel sy met die Sweedse skryfster en bekende kunstenares, Elsa Beskow, om die kleurplate van ’n boek vir kleuters, *Hansie en die bessiekinders* (1922), te verkry. Die brontaal was waarskynlik Duits (ISKEMUS: s.j. 27).

Die illustreerder en outeur van *Die Sondagskind* kon ek nie opspoor nie. Steyn (2004:211) dui aan dat dit uit Nederlands oorvertel is. Anders as by *Hansie en die bessiekinders*, skep die uitgewer op die titelblad die indruk dat Rothmann die outeur was. Steyn (2004:211) meen dat die uitgewer op hierdie wyse moontlik die verkope wou stimuleer. Die sinsnede reg onder die titel “Vir die afrikaanse Kinders” (sic) is sekerlik ook nie sonder rede geplaas nie.

Albei boeke het ’n aantreklik versierde hardeband en *Die Sondagskind* se afmetings (22 cm x 30 cm) moes sekerlik menige kind se oë laat rek het van plesier. Boonop bevat dié boek nege volbladkleurillustrasies van hoogstaande gehalte. Al sestien bladsye van *Hansie en die bessiekinders* is ook voortreflik in kleur geïllustreer en van ’n wit teenblad voorsien. Veral by *Die Sondagskind* pas die grootte van die lettertipe en die kantwitspasies aan by

15 Helena Lochner het nog in dié tyd haar eie boekies geïllustreer, afgerol en gebind.

die kleuter se behoeftes, selfs volgens vandag se standaarde. *Hansie en die bessiekinders* was op grond van verhaal en illustrasies 'n wyse keuse, want die sprokiesinslag met sy universele reikwydte maak dit minder geografies en kultureel gebonde.

Die verhaal (bladsye ongenommer) handel oor Hansie wat sy ma wou verras met mandjiesvol bessies vir haar verjaarsdag. Soos by die klassieke sprokie begin Hansie se probleem in die bos as hy nie bessies kry nie. As die minuskule Bloubessiekoning egter opdaag en vir Hansie "so klein as 'n Duimpie" maak, sy "flukse kêrels" inspan en die Rooibessiemoedertjie met haar "rooiwang dogtertjies" (sic) betrek, is die kwessie in 'n japtrap opgelos.

Die koning en die moedertjie bly deurgaans vir hom 'n bron van veiligheid in dié vreemde fantasiewêreld waar die spinnekop na 'n "reusedier" en die bessies na blou appels lyk. Tydens dié lekker avontuur was daar ook "'n skoppelemaai van regte spinnerak, en daarin het Hansie geswaai …". Deurlopend dink hy egter aan sy ma en uiteindelik keer hy terug met sy twee mandjies hoogvol bessies. In die laaste illustrasie staan Hansie se briefie reg voor die vol mandjies: "Vir Ma van Hansie" sê dit op suiwer Afrikaans.

In hierdie prenteboek is nie sprake van lukrake illustrasiewerk nie. Elke illustrasie is voorsien van 'n dekoratiewe raam en hoofsaaklik blou en rooi word gebruik om die twee groepe helpers te identifiseer.

Opvallend is ook hoe die illustrasies die variërende inhoud van die woord "bos" weerspieël. Eers is dit 'n volgroeide seuntjie wat ietwat bekommerd tussen bekende dik bruin stamme van 'n werklike bos staan. Nadat hy egter gekrimp het, verander die "bos" in sambreel-agtige struike en grondplante met lang dun stele – 'n egte fantasie-bos. Visueel word die onvastheid van "veilige" leefwêrelde voorge-stel en die vrees daarvoor deur die storie self ontlont.

In *Die Sondagskind* kom haal 'n fantasiefiguur, koning Wysewit, die baba wat op 'n Sondag gebore is en volgens tradisie die liefling van mens en natuur is. Saam onderneem hulle 'n reis na 'n klawerland, 'n waterpoel, 'n dennebos, die see en 'n bessiebos. Hy ontmoet in die proses die waterkinders, die groenjasvolkies, die boswagtertjies, die skuim- en windekinders en die sydisselspinners. Laasgenoemde is onder leiding van Tante Donskop Sydissel besig om vir koning Wysewit se dogter, Roos Marein Maroe, 'n trourok te spin. 'n Sterk natuurbewustheid, ook tipies van M.E.R. se eie kinderboeke, spreek uit dié verhaal, en het waarskynlik haar keuse van dié spesifieke boek beïnvloed.

M.E.R. probeer in haar verwerking duidelik die Afrikaanse leser tegemoetkom. Naatloos smokkel sy die Suid-Afrikaanse Jan Taterat,[16] taaibosse en doringbosse, slange en muishonde, 'n "Akerdissie" (p. 7) en 'n "Trapsoetjies" (p. 8) in die verhaal in. Verder beskryf sy die verskuilde figure met hul Oosterse voorkoms in die toppe van die dennebos (p. 5) as "snaakse outatjies" wat "amper soos outa Slamsodien wat in die tuin werk" lyk.

Ook wat die treffende kleurillustrasies betref, merk 'n mens die oorleg van die verwerker. Ons ken byvoorbeeld self die geel sydissel (p. 8) en die denneboom (p. 5) in Suid-Afrika. Ook die Oppassers in die rooi blomkoppe (p. 10), lyk met die eerste oog-opslag nie onverwant aan sekere aalwynspesies nie. Die see met behoorlike golwe (p. 6) kom ook nogal Suid-Afrikaans voor.

Reeds in hierdie vroeë publikasies van M.E.R. – in *Die kamma-landers* en die *Sokka*-boeke sou sy pertinent daarna verwys – beskou sy die illustrasie en teks as komplementerend. In *Die Sondagskind* bewerkstellig sy hierdie binding deur in die verhaal beskrywings te verskaf wat die oog stuur na die betrokke illustrasie (p. 2-3; 4-5).

Dit is tog jammer dat daar in *Die Sondagskind* blyke is van swak redaksionele werk. Die los- of vasskryf van dieselfde woorde wissel by onder andere "groenjasvolkies" (p. 7), "doringbos" (p. 9, 10), "blaasdoppe" (p. 9, 10), "sydissel" (p. 8, 9), "sydraad" (p. 8). Té lang paragrawe kortwiek ook hier en daar (p. 8, 9) die leesgenot.

Steyn (2004:211) haal die reaksie van die destydse boekeredakteur van die *Huisgenoot* aan ten opsigte van albei boeke. Oor *Die Sondagskind* sê hy, hy was diep onder die indruk van wat "ons oueres verloor het in die dae toe ons kinders was, en toe niemand vir ons sulke boeke in Afrikaans geskryf het nie". Inderdaad.

6. Slotopmerkings

Die M.E.R.-prys[17] is in 1983 deur Nasionale Pers ingestel om M.E.R. te vereer vir haar "baanbrekerswerk" op die terrein van die kinderboek (Van der Walt, 2004:174-175). Hierdie baanbrekerswerk word dikwels gekoppel aan slegs twee van haar publikasies, *Kinders*

16 Vergelyk Steyn (2004:210) se opmerking oor Taterat se liedjie.

17 Slegs boeke (Engels of Afrikaans) van inheemse skrywers en illustreerders word in ag geneem en dié prys behels 'n goue medalje en 'n geldprys.

van die Voortrek en *Karlien en Kandas*, maar lê inderwaarheid veel wyer.

Op grond van die voorgaande kontekstualisering en bespreking van haar kinderboeke, is dit duidelik dat M.E.R. 'n baanbreker was ten opsigte van al die literêre genres en in haar joernalistieke bedrywighede.

Wat haar prosabydrae betref, was *Kinders van die Voortrek* waarskynlik die eerste deurleefde en oorspronklik Afrikaanse roman spesifiek bedoel vir ouer kinders, en *Jong dae* een van die eerste verhale uitgesonder vir jong meisies. Dit is ook in die subgenre van kosskoolverhaal een van die eerstes, hoewel dit nie dieselfde resepmatigheid vertoon nie, wat moontlik die swak verkope daarvan verklaar.

Karlien en Kandas is na my wete die eerste tematies deurgekomponeerde kinderversebundel, en die eerste kinderboek waarin slegs anderskleurige kinders en hul gemeenskap die hoofrolspelers is. Waarskynlik was ook *Die mieliedogter* die eerste gepubliseerde verhoogstuk vir kinders, terwyl M.E.R. se joernalistieke bydraes tot die kindertydskrif 'n deurslaggewende rol gespeel het in die ontspanning en onderrig van die Afrikaanse kind.

By hierdie lys moet ook die twee eerste ware prenteboeke vir Afrikaanse kinders gevoeg word: *Die Sondagskind* en *Hansie en die bessiekinders*. Haar sensitiwiteit ten opsigte van die rol van illustrasies in 'n tyd toe dit taamlik lukraak hanteer is, spreek uit haar eie omgang daarmee in bykans elke geïllustreerde boek wat sy geskryf het.

Maar sy is myns insiens veral 'n baanbreker op grond van die respek waarmee sy die boek vir kinders hanteer het. Behalwe dat die gewone neerbuigende houding teenoor kinders in haar werk ontbreek, word dit ook versigbaar in die feit dat dieselfde boumiddele wat deel was van haar publikasies in die veertiger- en vyftigerjare, reeds in haar kinderboeke voorkom.

In haar onderhoud met Elize Botha (M.E.R. & Botha, 1973:10) dui M.E.R. self belangrike tendense in haar werk aan, naamlik haar aanleun by die essayvorm en haar poging om die werklikheid so "duidelik as moontlik", met net die "'sidelights'" van die verbeelding as hulpmiddel, weer te gee.

Wat Elize Botha (1980a:20, 21) by *Uit en tuis* (1945), *Drie vertellings* (1944) en *Die gewers* (1950) beskryf as haar "opvallende sorg vir

feite, met die noukeurigheid van die navorser", is ook wáár ten opsigte van haar kinderboeke en joernalistieke bydraes in kindertydskrifte. W.E.G. Louw noem in dié verband die "brandheldere eenvoud" van haar waarneming (1960: bladsy onvermeld) – maar dan ten opsigte van *Kinders van die Voortrek* / *Die tweeling trek saam.* Hierdie wetenskaplike ingesteldheid blyk selfs uit haar kinderverse, soos in die talle gedetailleerde waarnemings van blomme in die *MER Versebundel* (1985).

Soos reeds aangetoon is, hanteer M.E.R. nie illustrasies as 'n versierende aanhangsel nie, maar integreer sy dit met die teks en span dit meermale in om toe te lig en te verduidelik. In *Jong dae* is daar byvoorbeeld slegs één illustrasie: Magrieta teken vir haar vriendinne "die aardrykskunde van die eilande" (p. 201) sodat hulle die aanslag van die vloed op Welbedag beter sou kon begryp!

Dieselfde kultuurhistoriese waarde (Kannemeyer, 1983:8) wat *Uit en tuis* byvoorbeeld ten opsigte van die negentiende-eeuse leefwêreld van die Afrikaner het, kom voor in *Jong dae* ten opsigte van die lewe aan 'n meisieskool teen die einde van dieselfde eeu; in *Kinders van die Voortrek* ten opsigte van die Groot Trek van 1838; in die *Sokka*-boeke in die "gedokumenteerde" plaas- en natuurlewe.

Kannemeyer (1983:14) dui aan dat botsings "tussen suiwer wetenskaplike en suiwer literêre werk" en tussen "literêre en etiessosiologies-didaktiese ideale" die verhaalgang van haar werk ondermyn. Lerende en lewensbeskoulike toevoegings van 'n selfbewuste verteller kom in byna al haar kinderprosa voor, maar is ook kenmerkend van haar werk vir volwassenes, onder andere in *Die gewers* (1950). Hierdie tipe byvoegings is ook sigbaar in die lang aanloop in *Jong dae* en die antiklimaktiese slothoofstuk in *Kinders van die Voortrek*.

In dié verband is dit opvallend dat 'n kommentariërende verteller in dieselfde tyd ook voorkom by Leipoldt, Langenhoven en Grosskopf. Langenhoven spreek sy kinderlesers soms direk aan of hy fiksionaliseer homself as Neelsie, terwyl Leipoldt se verteller sy kinderlesers dikwels aanspreek as "ou boet" of "my peetkind". Dit kan moontlik verklaar word op grond van die feit dat al drie dié outeurs die Afrikaanse kind bewustelik wou opvoed en leer. Terselfdertyd mag dit "oorblyfsels" wees van die verteller binne 'n orale tradisie, wat dié vroeë Afrikaanse kinderliteratuur voorafgegaan het.

M.E.R. se bemoeienis met "menslike verbintenisse" wat Elize Botha (1980b:328, 499-498, 503) onder andere betrek in *Na vaste gange*

(1944), *Die eindelose waagstuk* (1948) en die kortverhaal "Die plig" van 1941, is ook belangrik in *Kinders van die Voortrek,* veral in die besondere verhouding tussen Mart en Mina. In *Jong dae* gaan Magrieta van Velden sterk verbintenisse aan met haar ouma, 'n onderwyseres, en haar drie vriendinne.

Die verantwoordelikheid teenoor 'n gemeenskap en 'n werkskultuur neem ook 'n belangrike plek in. Aan die slot (p. 88) van *Die tweeling trek saam* roep die moederfiguur haar man en seuns op om te gaan kyk wat hulle "'vir ander mense kan doen'" in weerwil van die dood van Martjie.

Soos in haar publikasies in die veertigerjare en daarna figureer die onafhanklike vrou ook sterk in haar kinderboeke. Selfs in *Karlien en Kandas* word die indruk geskep dat "Mame" en die dogtertjies alleen die mas opkom. In *Jong dae* is dit van gesins- en koshuisopset uit die vroue wat die leisels bekwaam hou: "… soos Magrieta se ouma besluit, so is dit ook reg …" (p. 190).

Verder het die feit dat M.E.R. vir kinders skryf, nie tot gevolg gehad dat die konstruerende beginsel, die opbou van 'n verhaal of digbundel verwaarloos is nie. Ook hiér is sy as ambagsman werksaam, as ordeskepper (M.E.R. & Botha, 1973:9).

Soos Elize Botha (1980b:119) haar met "eenheidskeppende elemente" in *Die gewers* bemoei, het ek aangedui hoe M.E.R. binding in *Kinders van die Voortrek* bewerkstellig met die Martjie-Mina-motief, en dat dit verder geïntegreer word met karakterbeelding en die opbou van spanning. Die drieledige vorm en die wyse waarop die verhaaltempo daarmee saamhang, is verdere boumiddele in hierdie verhaal. Ook in *Karlien en Kandas* en *Die mieliedogter* is daar, soos aangedui is, duidelike tekens van 'n funksionele opbou.

M.E.R. as skrywer in die veertiger- en vyftigerjare is dus lewensgroot teenwoordig in haar veel vroeëre publikasies vir kinders, sodat haar oeuvre as één deurlopende lyn in oënskou geneem behoort te word, of die waarskynlike leser van individuele titels nou kind of volwassene sou wees. En dié pleidooi geld vir alle skrywers wat hulle met kinderboeke en woordwerke vir volwassenes besighou.

Een rede vir M.E.R. se laat erkenning[18] op literêre terrein hou na alle waarskynlikheid verband met die feit dat sy haarself in die

18 Onwillekeurig wonder 'n mens of dit nie ook met haar hoë ouderdom te make gehad het nie! In 1951 ontvang sy twee eredoktorsgrade, een vir lettere en die

twintiger- en dertigerjare byna uitsluitlik met kinderboeke besig gehou het. Hierdie houding jeens kinderboekskrywers het sedertdien nie dramaties verander nie. Hoe lank moes Alba Bouwer byvoorbeeld toustaan vir ’n bietjie spasie in literatuurgeskiedenisse?

Tans bestaan daar talle uitstekende Afrikaanse kinder- en jeugboekskrywers wie se werk al vir ’n “geruime tyd so goed as onopgemerk verbygegaan het” (Antonissen, 1955:127 oor M.E.R.) Durf die kanoniseerders[19] steeds die goeie kinderboekskrywer, soos onder andere Rona Rupert, Barrie Hough, De Waal Venter, Philip de Vos en Martie Preller verbygaan, met dieselfde verlies as in die geval van M.E.R.?

Geraadpleegde bronne

ANTONISSEN, R. 1955. *Die Afrikaanse letterkunde van aanvang tot hede*. Pretoria: H.A.U.M.

BESTER, M. 1982. *Die Afrikaanse kinder- en jeugtydskrif*. Potchefstroom: PU vir CHO. (D.Bibl.-proefskrif.)

BINGE, L.W.B. 1969. *Ontwikkeling van die Afrikaanse toneel: 1832-1950*. Pretoria: Van Schaik.

BLIGNAULT, A. 1991. Wat kan ek lees? SAUK: Afrikaanse diens. Uitsending: 25 Julie 1969. (*In* Kruger, J.A., *red*.. *Kinderkeur. ’n Gids tot Suid-Afrikaanse kleuter-, kinder- en jeugboeke tot 1989*. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika. p. 11-13.)

BOSMAN, S. 1985. Armoede het haar na pen gedwing. *Die Transvaler*: Mei 14.

BOTHA, E. 1980a. *Oor die Afrikaanse prosa en ander opstelle*. Kaapstad: Tafelberg.

BOTHA, E. 1980b. Prosa. (*In* Cloete, T.T., *red*. *Die Afrikaanse literatuur sedert Sestig*. Bloemfontein: Nasou. p. 319-559.)

BOUWER, A. 1975. Wat het ek voor my? (*In* M.E.R. *100*. Kaapstad: Tafelberg. p. 29-38.)

BRINK, A.P. 1987. Die prosa ná 1900. (*In* Lindenberg, E., *red*. *Inleiding tot die Afrikaanse letterkunde*. Pretoria: Academica. p. 86-159.)

ander vir haar werk op maatskaplike terrein. Op die ouderdom van 78 volg die Hertzogprys vir prosa in 1953, maar in die verwysing na spesifieke werke, ontbreek haar kinderboeke. Op die ouderdom van 86 in 1961 word sy vir die eerste keer vereer vir ’n kinderboek, *Die tweeling trek saam*, en in 1970 – op 95-jarige ouderdom – ontvang sy die eerste Tienie Holloway-medalje vir haar kleuterliteratuur met spesifieke verwysing na *Karlien en Kandas.* Nog ’n groot aantal ander vererings val haar laat in haar lewe te beurt.

19 Dit is verblydend om te sien dat Van Niekerk (1999:305-443) in haar afdeling oor die Afrikaanse vroueskrywer in *Perspektief en profiel*, band 2, ook heelwat kinderboekskrywers insluit, en dat kinderboeke ook meermale by die profiele prominensie kry, soos byvoorbeeld by George Weideman en Chris Barnard.

COETZER, J. 2004. Afrikaanse kinder- en jeugtoneel. (*In* Wybenga, G. & Snyman, M., *reds*. *Van Patrys-hulle tot Hanna Hoekom: 'n gids tot die Afrikaanse kinder- en jeugboek*. Pretoria: LAPA. p. 56-67.)

DEKKER, G. 1980. *Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Goodwood: Nasou.

DIE JONGSPAN. 1952. *Stoute bengel*. Des. 19.

DIE VOLKSBLAD. 1983. Herdruk. 79:8, Mei 28.

E.N.M. 1921. "Kinders van die Voortrek" deur Miemie E. Rothmann. *Die Boerevrou*, April.

E.V. 1975. Karlien en Kandas nou groter. *Die Volksblad*, Julie 31.

HALE, F. 1999. The heroic motif in two Afrikaans children's novels about the Great Trek. *Kultuurhistorikus*, 14(1):32-57, Jun.

ISKEMUS. s.j. *Historiese oorsig van Suid-Afrikaanse kinderlektuur*. Stellenbosch: ISKEMUS.

KANNEMEYER, J.C. 1978. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*. Band 1. Pretoria: Academica.

KANNEMEYER, J.C. 1983. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur*. Band 2. Pretoria: Academica.

LABUSCHAGNE, D.P. 1974. *Die Afrikaanse kinderpoësie, met spesiale verwysing na die werk van A.G. Visser*. Stellenbosch: Universiteit van Stellenbosch. (M.A.-verhandeling.)

LE ROUX, J. v.d. V. 1986. 'n Kort oorsig van die geskiedenis van die Afrikaanse kinderliteratuur. (*In* Hölscher, M., *red*. *Doerlandy: Suid-Afrikaanse geïllustreerde kinderboeke.* Kaapstad: Suid-Afrikaanse Nasionale Kunsmuseum. p. 4-10.)

LOHANN, C. 1988. Historiese oorsig van die Afrikaanse kinderboek. (*In* Cilliers, I., *red*. *Towards understanding children's literature for Southern Africa*. Cape Town: Maskew Miller Longman. p.184-189.)

M.E.R. *100*. 1975. Kaapstad: Tafelberg.

M.E.R. 1972. *My beskeie deel: 'n outobiografiese vertelling*. Kaapstad: Tafelberg.

M.E.R. 1976. *Familiegesprek: briewe aan haar dogter*. Kaapstad: Tafelberg.

M.E.R. & BOTHA, ELIZE. 1973. (*In Gesprekke met Skrywers 3*. Kaapstad: Tafelberg. p.1-13.)

NOLTE, E. 1994. M.E.R. en Alba Bouwer: kanonisering en herkanonisering. *Tydskrif vir Letterkunde*, 32(4):15-35.

PAUW, R. 1985. *Die kindervers in Afrikaans*. Pretoria: Universiteit van Pretoria. (D.Litt.-proefskrif.)

PIENAAR, L. 1968. Die kind en sy literatuur. Kaapstad/Pretoria: H.A.U.M./ Pretoria News, 1975. *Gaiety*: 23, Jun.11.

ROOD, E. & FAIRER-WESSELS, F. 2004. Die geïllustreerde kinder- en jeugboek in Afrikaans. (*In* Wybenga, G. & Snyman, M., *reds*. *Van Patrys-hulle tot Hanna Hoekom: 'n gids tot die Afrikaanse kinder- en jeugboek*. Pretoria: LAPA. p. 68-88.)

SCHOONEES, P.C. 1922. *Die prosa van die Twede* (*sic*.) *Afrikaanse Beweging*. Pretoria: De Bussy.

SEEHAWEE. 1925. Musiekbeoordeling. *Die Huisgenoot*: 27, Aug. 28.

STEYN, J.C. 2004. *Die 100 jaar van MER*. Kaapstad: Tafelberg.

VAN BRUGGEN, J.R.L. 1922. *Lektuurvoorsiening vir kinders en jeugdige persone*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.

VAN DER WALT, E. 1996. Tannie van die Brandwag: pionier van die Afrikaanse kinderboek. *NALN-Nuusbrief*: 12, Okt.

VAN DER WALT, T. 2004a. Afrikaanse kinder- en jeugprosa. (*In* Wybenga, G. & Snyman, M., *reds*. *Van Patrys-hulle tot Hanna Hoekom: 'n gids tot die Afrikaanse kinder- en jeugboek*. Pretoria: LAPA. p.14-32.)

VAN DER WALT, T. 2004b. Bekronings en toekennings vir Afrikaanse kinder- en jeugboeke. (*In* Wybenga, G. & Snyman, M., *reds*. *Van Patrys-hulle tot Hanna Hoekom: 'n gids tot die Afrikaanse kinder- en jeugboek*. Pretoria: LAPA. p.164-177.)

VAN DER WESTHUIZEN, B. 1985. Vreugde vir kinders met M.E.R.-bundel. *Beeld*: 12:24, Okt. 31.

VAN NIEKERK, A. 1999. Die Afrikaanse vroueskrywer: van egotekste tot postmodernisme (18e eeu-1996). (*In* Van Coller, H.P., *red*. *Perspektief en profiel: 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel 2. Pretoria: Van Schaik. p. 305-443.)

VAN ZYL, D. 2004. A.G.Visser. (*In* Wybenga, G. & Snyman, M., *reds*. *Van Patrys-hulle tot Hanna Hoekom: 'n gids tot die Afrikaanse kinder- en jeugboek*. Pretoria: LAPA. p. 467-470.)

W.E.G.L. 1960. Brandhelder eenvoud van M.E.R. *Die Burger*: Okt. 21.

Kinder- en jeugboeke van M.E.R. waarna verwys is, chronologies gerangskik

Kinders van die Voortrek. (Later: *Die tweeling trek saam*.) 1920. Bloemfontein: De Nationale Pers.
Die mieliedogter. 1921. Pretoria: Van Schaik.
Hansie en die bessiekinders. 1922. Pretoria: Van Schaik.
Die Sondagskind. *Vir die Afrikaanse kinders vertel*. 1922. Pretoria: Van Schaik.
Die Sokka-boek. Stories van 'n skaaphond. 1926. Kaapstad: Nasionale Pers.
Drie sangspeletjies vir kinders. 1926. Pretoria: Van Schaik.
Vanmelewe. Stories van die voorouers. 1926. Kaapstad: Nasionale Pers.
Die Kammalanders. 1928. Kaapstad : Nasionale Pers.
Die oorwinnaar. Verhale van president Steyn. 1929. Kaapstad: Nasionale Pers.
Stoute bengel. *'n Verhaal uit die lewe*. 1931. Kaapstad: Nasionale Pers.
Jong dae. 'n Meisiestorie. 1933. Kaapstad: Nasionale Pers.
Karlien en Kandas. 1933. Kaapstad: Tafelberg.
Sokka se plaas. 1933. Kaapstad: Nasionale Pers.
Die tweeling trek saam. 1960. Kaapstad: Tafelberg.
MER Versebundel. (Lohann, Carl, *samest*.) 1985. Pretoria: Juventus.

Kernbegrippe:

kanonisering
kinderliteratuur
M.E.R. (kinderboeke)
Rothmann, M.E.

Key concepts:

canonising
children's books
M.E.R. (children's literature)
Rothmann, M.E.